પરિવર્તન પામતાં ગુજરાતનાં આદિવાસી ગામો

લવકર (વલસાડ જિલ્લો)

-: અહેવાલ લેખન :-
ડૉ. મુસ્તાઅલી મસવી

આદિવાસી સંશોધન અને તાલીમ કેન્દ્ર
ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૪
૧૯૯૦

281

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ- ૧ પ્રાસ્તાવિક

પ્રકરણ- ૨ ભૌતિક સંસ્કૃતિ

પ્રકરણ- ૩ લવકર : ૧૯૬૯- ૧૯૭૯ તુલનાત્મક સ્થિતિ

પ્રકરણ- ૪ લવકર : ૧૯૭૯- ૧૯૮૯ તુલનાત્મક સ્થિતિ

પ્રકરણ- ૫ સારાંશ

-o-o-o-

પ્ર ક ર ણ – ૧

પ્રા સ્તા વિ ક

પ્રકરણ - ૧

પ્રાસ્તાવિક

આદિવાસી કેન્દ્ર તરફથી ૧૯૬૯-૭૦ના વર્ષમાં ગુજરાતની મુખ્ય આદિવાસી જાતિઓ પૂર ગ્રંથ રચવાનું કાર્ય હાથ ધરવામાં આવ્યું હતું. આ તપાસ માટે જુદા જુદા આદિવાસી વિસ્તારોમાંથી જુદીજુદી આદિવાસી જાતિઓની વસ્તી ધરાવતાં ગામો પસંદ કરવામાં આવ્યાં હતાં. કોંકણા જાતિ માટે વલસાડ જિલ્લાના ધરમપુર તાલુકાના ડુંગર વિસ્તારમાંની 'લવકર' ગામ પસંદ કરવામાં આવ્યું હતું. ૧૯૭૯માં ફરીથી કેન્દ્ર તરફની આ ગામની પુનઃતપાસ કરી હતી. ફરીથી કેન્દ્ર ધ્વારા આ ગામની પુનઃ તપાસ ૧૯૮૯માં કરવાનું નક્કી થયું હતું.

તપાસનો ઉદ્દેશ :-

૧૯૭૯માં લવકર ગામમાંની જે કુટુંબોની તપાસ કરવામાં આવી હતી તેના તેજ કુટુંબોની પુનઃતપાસ ૧૯૮૯માં કરવામાં આવી હતી. આ તપાસનો મુખ્ય હેતુ દસ વરસના ગાળા દરમ્યાન ગામમાં કેવું પરિવર્તન આવ્યું છે. અને કેવા પ્રકારના સામાજિક-આર્થિક-સાંસ્કૃતિક, શૈક્ષણિક અને રાજકીય ફેરફારો થયા છે. દસ વરસના ગાળા દરમ્યાન સરકારના વિકાસ કાર્યક્રમોને કારણે ગામના લોકોના જીવનધોરણમાં કોઈ ફેરફાર નોંધાયો છે કે કેમ તે વિશે પણ જાણકારી મેળવવાનો હતો.

તપાસ પધ્ધતિ :-

આ ગામની તપાસ સર્વેક્ષણ પધ્ધતિ ધ્વારા હાથ ધરવામાં આવી હતી. સાથોસાથ માનવશાસ્ત્રીય સંશોધન પધ્ધતિમાં સહભાગી નિરીક્ષણ પધ્ધતિનો ઉપયોગ કરી માહિતી એકત્ર કરવામાં આવી હતી. આ તપાસ સમયે માત્રાત્મક પાસાંઓની સાથોસાથ ગુણાત્મક પાસાંને પણ મહત્વ આપવામાં આવ્યું હતું. આ તપાસ માટે ૧૯૬૯ના વરસની

જેમ એક પ્રશ્નાવલી તૈયાર કરવામાં આવી હતી અને તે ધ્વારા જીવનનાં દરેક પાસાંઓ વિશે માહિતી એકત્ર કરવામાં આવી હતી. દરેક તપાસ સમયે લેખકે પોતે જ ગામ પર રહી માહિતી એકત્ર કરી હતી.
આ તપાસના [illegible]
[illegible]
૧૯૬૯માં ગામમાં ૬૭ કુટુંબોની વસતિ હતી. જેમાંની ૫૮ કુટુંબોની તપાસ કરવામાં આવી હતી. ૧૯૭૯માં ૫૮ કુટુંબોમાંથી ૧૩ કુટુંબો હયાત ન હોવાને કારણે ૪૫ કુટુંબોની તપાસ કરી હતી. જયારે ૧૯૮૯માં ૧૯૭૯માં તપાસેલ ૪૫ કુટુંબોમાંથી ૧૩ કુટુંબોના વડા હયાત ન હોવાને કારણે માત્ર ૩૨ કુટુંબોની તપાસ કરવામાં આવી હતી. આ સંશોધન અભ્યાસમાં ૧૯૭૯માં ૩૨ કુટુંબોની શી સ્થિતિ હતી અને ૧૯૮૯માં આ ૩૨ કુટુંબોની સામાજિક-આર્થિક સ્થિતિમાં કેવા પરિવર્તનો આવ્યા છે તેની ચર્ચા કરવામાં આવી છે. આ બધાં કુટુંબો કોંકણા જાતિના હતાં.

વિસ્તાર પરિચય :-

લવકર ગામ વલસાડ જિલ્લાના ધરમપુર તાલુકામાં આવેલું છે. ધરમપુર તાલુકો રાજયમાં મોટામાં મોટો તાલુકો છે. તેમાં ૨૩૭ ગામોનો સમાવેશ થાય છે. જેનો વિસ્તાર ૬૩૮ ચોરસ માઈલનો છે. તાલુકાનું મુખ્ય મથક ધરમપુર તાલુકાની હદે આવેલું હોઈ તાલુકાના દક્ષિણ અને અગ્નિ દિશાના ગામોની લગભગ ૯૦થી ૧૦૦ કિ.મી. દૂર પડે છે આથી તાલુકાના મુખ્ય મથકે પહેલાં સહેલાઈથી પહોંચી શકાતું નથી પરંતુ હવે વાહનવ્યવહારની સારી સગવડને કારણે તાલુકા મથક પર સહેલાઈથી પહોંચી શકાય છે. તાલુકાનો વિસ્તાર ડુંગરાળ છે. તેમાં થોડો ભાગ તલાટ વિસ્તારમાં આવે છે. તલાટ વિસ્તારની જમીન સારી હોવાથી ડુંગર વિસ્તારમાં વસતાં આદિવાસીઓ કરતાં તેમની આર્થિક સ્થિતિ સારી જોવા મળે છે. તાલુકાના ઉત્તર ભાગમાં તાન અને માન નદીઓ વહે છે જે બે મળી ઓરંગા બને છે. મધ્યમાં કોલક નદી વહે છે અને દક્ષિણમાં દમણગંગા નદી વહે છે, જે દક્ષિણના

થોડા ઘણાં ગામોને અસર પહોંચાડે છે. તાલુકાના વિસ્તારમાં સામાન્ય રીતે ૮૦ થી ૧૨૦ ઈંચ જેટલો વરસાદ પડે છે. પરંતુ વિસ્તાર ડુંગરાળ હોઈ પાણી ઠરતું નથી. આથી તાલુકામાં વારંવાર દુષ્કાળની પરિસ્થિતિ ઊભી થાય છે જેથી તાલુકાની પ્રગતિ રુંધાય છે.

ધરમપુર તાલુકાની વસ્તી ૧૯૭૧ની વસતી ગણતરી મુજબ ૧,૯૩,૭૧૭ની હતી જે વધીને ૧૯૮૧માં ૨,૬૭,૦૭૩ની થઈ હતી. આમ દાયકા દરમિયાન તાલુકાની વસતીમાં ૨૨.૩૮ ટકાનો વધારો થયો હતો. તાલુકાની ગ્રામ્ય વસ્તીમાં દાયકા દરમિયાન ૨૨.૬૭ ટકા અને શહેરી વસતીમાં ૧૮.૦૫ ટકાનો વધારો થયો હતો. તાલુકાની કુલ વસતીમાં હરિજનોની વસ્તી ૦.૫૭ ટકા છે જ્યારે આદિવાસીઓની વસતી કુલ વસતીમાં ૯૩.૯૬ ટકા હતી. તાલુકામાં શિક્ષણનું પ્રમાણ જોઈએ તો કુલ વસતીમાં ૧૯.૭૦ ટકા શિક્ષિત હતાં. પુરુષોમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ ૨૬.૩૨ ટકા અને સ્ત્રીઓમાં ૧૩.૦૨ ટકા હતું. આમ પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ ઓછું હતું. તાલુકાની કુલ વસતીમાં કામ કરનારાઓની સંખ્યા ૫૨.૬૩ ટકા હતી (પુરુષો ૫૮.૩૩ ટકા અને સ્ત્રીઓ ૪૬.૮૭ ટકા) જેમાંની મુખ્ય કામ કરનારાઓની અને સીમાંત કામ કરનારાઓની સંખ્યા અનુક્રમે ૪૦.૮૮ ટકા અને ૧૧.૭૫ ટકા હતી. ધરમપુર તાલુકામાં અનુસૂચિત જાતિમાં મુખ્યત્વે વસ્તી મહાર અને ચમાર લોકોની છે જ્યારે આદિવાસીઓમાં મુખ્યત્વે વસ્તી કોંકણા, વારલી, ધોડિયા અને નાયકની છે.

ધરમપુર તાલુકો ડુંગરાળ અને પછાત હોવાથી પ્રગતિ સાધી શક્યો નહોતો. આથી તાલુકાની પ્રગતિને વેગ આપવા માટે સરકારશ્રી તરફથી ૧-૪-૧૯૫૭ની બહુલક્ષી વિકાસ ઘટક યોજના નાનાપોંઢામાં શરૂ કરવામાં આવી હતી જેમાં ૨૫૦૦૦ની વસતિ સાથે ૩૯ ગામોને આવરી લેવામાં આવ્યાં હતાં. ધરમપુર રાષ્ટ્રીય વિસ્તરણ સેવા ઘટક ૧-૪-૧૯૫૭થી શરૂ થયો હતો. ધરમપુર રાષ્ટ્રીય વિસ્તરણ ઘટકમાંથી

૧-૧-૧૯૬૨થી આદિવાસી ઘટક નાની વહિયાળ છૂટો પાડવામાં આવ્યો હતો. જેમાં ૯૧ ગામોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો. તારીખ ૧-૪-૧૯૬૩થી આદિવાસી વિકાસ ઘટક આંબા જંગલ ધરમપુર રાષ્ટ્રીય વિસ્તરણ સેવા ઘટકમાંથી છૂટો પાડવામાં આવ્યો હતો જેમાં ૪૨,૦૦૦ માણસોની વસતિ હતી. ધરમપુર રાષ્ટ્રીય વિસ્તરણ સેવા ઘટક તા. ૧-૪-૧૯૬૪થી આદિવાસી ઘટક તરીકે ફેરવવામાં આવ્યો હતો જેમાં ૭૨ ગામોને સમાવિષ્ટ કરવામાં આવેલ, જેની વસતી ૪૨,૦૦૦ની હતી. ધરમપુર તાલુકામાં વાહન વ્યવહાર ક્ષેત્રે પ્રગતિ ઘણી જ ઓછી હોવાને કારણે ધાર્યા પ્રમાણે વિકાસ થયો નથી. આ તાલુકામાં શિક્ષણનું પ્રમાણ પણ ઘણું જ ઓછું જોવા મળે છે. જેમાં વાહન વ્યવહારનો અભાવ શિક્ષકોના રહેઠાણનો પ્રશ્ન અને લોકોની ગરીબીને કારણે શિક્ષણનો વિકાસ થયો નથી. ખેતી ક્ષેત્રે પાણીની અછત વર્તાય છે. વરસાદ સારો પડે છે. તેમ છતાં પ્રદેશ ડુંગરાળ અને પથરાળ હોવાથી પાણી ઠરતું નથી અને સરત વહી જાય છે. આથી આ તાલુકામાં વરસાદ વધુ પડવા છતાં દુષ્કાળના વારંવાર ભોગ બને છે. ૧૯૭૫ની ધરમપુર તાલુકા વાંસદા વિકાસ પ્રોજેક્ટમાં કામ કરે છે. અને તાલુકાની બધી આર્થિક વિકાસ યોજનાઓ વાંસદા સબપ્લાન દ્વારા અમલી બને છે.

ગામ પરિચય :-

લવકર ગામ તાલુકાના મુખ્ય મથકથી ૫૦ કિ.મી. દૂર ઢેકાણના વિસ્તારમાં આવેલું છે. ગામ પર જવા માટે ૧૯૬૯માં સીધો પાકો માર્ગ નહોતો તેમજ કોઈ સીધો બસવ્યવહાર નહોતો. ધરમપુર નાસિક અને વલસાડ-નાસિકને જોડતો એક રસ્તો છે. ગામ પહેલાં ધરમપુર-નાસિક અને વલસાડ-નાસિક જતી ડાબખલ બસસ્ટોપ પર ઉતરવું પડતું. ડાબખલ બસ સ્ટોપથી લગભગ ૮ કિ.મી. ચાલીને ગામ પર જવાતું. ૧૯૬૯માં આ માર્ગ કાચો હતો જેની ચોમાસામાં વધુ વરસાદને કારણે ધોવાઈ જતો હતો જેથી ગામ પર સહેલાઈથી પહોંચી

શકાતું નહોતું. છેલ્લા દસ વરસથી ધરમપુરથી સીધેસીધા ગામ પર બસ દ્વારા પહોંચી શકાય છે. હાલમાં ધરમપુરની સવાર-બપોરે અને સાંજે એમ ત્રણ સમયે બસ લવકર ગામ પર જાય છે. ચોમાસામાં બે સમય સવારે અને રાત્રે બસ જાય છે. રાતની બસ સવારે લવકર ગામથી ધરમપુર પરત આવે છે. આમ ધરમપુરથી લવકર ગામ પર સીધો બસવ્યવહાર શરૂ થઈ ગયો છે. ચોમાસામાં ઘણીવાર વધુ વરસાદને કારણે બસ બંધ થઈ જાય છે, પરંતુ મોટેભાગે મૂસળધાર વરસાદ સમયે આવું બને છે. એકંદરે ગામ પર જવા માટે બસ નિયમિત રાતે જતી હોય છે. ૧૯૬૯ની તપાસ સમયે લવકર ગામ આંબા જંગલ વિકાસ ઘટકમાં આવેલું હતું. લવકર ગામની બાજુમાં આંબા જંગલ ગામ આવેલું છે. આંબાજંગલ વિકાસ ઘટકની ક્ચેરી નાનાપોંઢા ગામમાં આવેલી હતી. લવકર ગામની આજુબાજુ ડુંગરો આવેલા છે. જંગલ ગીચ નથી. ગામનો વિસ્તાર ૪૮૮.૮૧ હેક્ટરનો છે. ગામની ઉત્તર-દક્ષિણ દિશામાં વરવટ ગામની હદ છે જ્યારે ઉત્તર-દિશામાં ગામનું એક ફળિયું (સોગિયા પાણી) અને નીલોરી ગામની હદ લાગે છે જ્યારે પૂર્વમાં આંબાજંગલની હદ લાગે છે. દક્ષિણમાં દિવસી અને દિનબારી ગામોની હદ લાગે છે. ગામમાં પંચાયતઘર કે ચોરો નથી. ગામની આગવી પંચાયત નથી. ગામ વરવટ સંયુક્ત પંચાયતમાં આવે છે. વરવટ ગામમાંથી સરપંચ છે. ગામમાં મુખ્ય વસતિ કુંકણા જાતિના લોકો-ની છે. એક વારલી કુટુંબ છે જ્યારે બે મુસ્લિમ વેપારીના કુટુંબો છે. ગામ પારસવાડા, હાટસરી, ખટકીવાડા, ભાડવાડા, સોચિયા પાણી અને કરવળવાડા એમ કુલ છ ફળિયાઓમાં વહેંચાયેલું છે.

સામાન્ય રીતે કુંકણા જાતિના લોકો છૂટાછવાયાં ઘરો બાંધીને રહેતા નથી. જુદા જુદા ફળિયામાં તેમના ઘરો થોડે થોડે અંતરે બાંધેલા જોવા મળે છે. હાટસરી ફળિયું ગામની મધ્યમાં આવેલું છે. જ્યાં દર રવિવારે અઠવાડિક બજાર ભરાય છે. હાટ સપ્ટેમ્બરથી જુન માસ સુધી ભરાય છે. ચોમાસાના ત્રણ માસ હાટ ભરાતું નથી. હાટસરી

ફળિયાની કરવળવાડા અને સોલિયાપાણી ફળિયા લગભગ એક કિ.મી. દૂર આવેલાં છે પરંતુ એક ફળિયાથી બીજે ફળિયા સુધી નદી પરનો પુલ ઓળંગી પગપાળા જવાય છે.

ગામ કોલક નદીના કિનારે આવેલું છે. આ નદીમાં બારેમાસ પાણી રહે છે. આથી ગામના લોકો ન્હાવા ધોવા માટે તથા પશુઓને પાણી પીવા માટે નદીનો ઉપયોગ કરે છે. તપાસ સમયે ગામમાં ત્રણ પીવાના પાણીના કૂવા હતા જેમાંથી બે સરકારી અને એક ખાનગી માલિકીનો હતો. બે સરકારી પાણીના કૂવાઓ આંબાજંગલ ઘટક તરફથી બાંધવામાં આવેલ તેજ કુવાઓનો ઉપયોગ થાય છે. આ સિવાય પીવાના પાણીના ગામમાં કુલ ૫ હેન્ડપંપ છે. જેમાંથી ત્રણ ચાલુ સ્થિતિમાં હતાં. એક પંપ ફીટ કર્યો નથી અને એક પંપમાંથી પાણી નીકળતું નથી. ગામમાં પાણીના કુવા અને હેન્ડપંપની સગવડ હોવા છતાં ડુંગરાળ પ્રદેશ હોવાને લીધે ઉનાળામાં પાણી રહેતું નથી અને ઉનાળામાં પાણી રહેતું ન હોવાથી છેલ્લા બે માસ પીવાના પાણીની મુશ્કેલી રહે છે. ગામમાં પ્રાથમિક આરોગ્ય (પી. એચ. સી. સેન્ટર) કેન્દ્ર આવેલું છે. આ આરોગ્ય કેન્દ્રમાં સારી એવી સંખ્યામાં સ્ટાફ છે. આ કેન્દ્ર ૧૯૭૯માં શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું. ગામના ક્ષેત્રકાર્ય સમયે ગામ લોકોની માહિતી પરથી જાણવા મળ્યું હતું કે આગમના તેમજ આજુબાજુના ગામના લોકો પણ આ કેન્દ્રનો ખાસ લાભ લેતાં નથી.

ગામમાં ત્રણ ધોરણ સુધીની પ્રાથમિક શાળા છે. શાળાનું મકાન ઘણા સમયથી તૂટી ગયું છે જેથી નિશાળ પટેલના ઘરમાં ચાલે છે. ગામની સરહદે વરવટમાં ૭ ધોરણની અંકુર આશ્રમશાળા આવેલી છે. આ આશ્રમશાળા સ્વૈચ્છિક સંસ્થા મારફતે ચાલે છે. ગામના ચાર બાળકો આશ્રમશાળામાં ભણવા માટે જાય છે. ગામથી ૨૮ કિ.મી. દૂર કપરાડા- માં પણ આશ્રમશાળા આવેલી છે. ગામની નજીકમાં હાઈસ્કુલની સગવડ નથી. ગામથી ૧૫ કિ.મી. દૂર નાનાપોંઢા ઉત્તર બુનિયાદી વિદ્યાલય

આવેલું છે. આ સિવાય તાલુકા મથકે માધ્યમિક શાળા આવેલી છે. આમ સાત ધોરણ પછી ગામના બાળકોને ભણવા માટે ધરમપુર આવવું પડે છે. ગામમાં હજુ સુધી પોસ્ટ ઓફિસની સગવડ નથી. વરવટ ગામમાં ટપાલની સગવડ છે. વરવટથી દરરોજ સવારે ટપાલ લાવવા લઈ જવાની સગવડ કરવામાં આવેલી છે. ગામમાં ચાર દુકાન આવેલી છે. જ્યાંથી ગામના લોકો જીવનજરૂરિયાતની ચીજવસ્તુઓની ખરીદી કરે છે. આ સિવાય દર રવિવારે ગામમાં હાટ ભરાય છે. ત્યાંથી પોતાની જીવનજરૂરિયાતની ચીજવસ્તુઓ ખરીદે છે. ગામમાં સસ્તા અનાજની દુકાન પણ આવેલી છે. ગામ આંબાજંગલ સહકારી મંડળી સાથે જોડાયેલું છે. તેમજ વરવટની મજૂર સહકારી મંડળીમાં કેટલાંક લોકો જોડાયેલા છે. તાજેતરમાં(૧૯૮૮) બરોડાની ગ્રામીણ બેંકની શાખા ગામમાં ખોલવામાં આવી છે.તદઉપરાંત ગામમાં લોટ દળવાની એક ઘંટી પણ આવેલી છે. આ બે સુવિધાઓ ૧૯૭૯ની તપાસ સમયે ઉપલબ્ધ નહોતી.

૧૯૮૧ની વસતી ગણતરી મુજબ ગામમાં કુલ ૯૧ ઘરો હતાં. જાતિવાર ઘરોની સંખ્યા જોઈએ તો ૮૮ ઘરો કુંકણાના, એક વારલી અને બે મુસ્લિમના હતાં. ૧૯૫૧ની વસતી ગણતરી મુજબ ગામની કુલ વસતિ ૨૦૮ માણસોની હતી જ્યારે ૧૯૬૧માં તે વધીને ૨૮૫ની થઈ હતી. ૧૯૭૧થી વસતી ગણતરી મુજબ ગામની વસતી ૩૭૩ માણસોની હતી જ્યારે ૧૯૮૧ની વસતી ગણતરી મુજબ ગામની વસતી ૫૭૫ માણસોની હતી.(૨૮૭ પુરુષો અને ૨૮૮ સ્ત્રીઓ) ગામમાં આદિવાસીઓની વસતી ૫૪૭ માણસોની હતી (૨૬૯ પુરુષો અને ૨૭૮ સ્ત્રીઓ). ૧૯૬૧થી ૧૯૭૧ના દાયકા દરમિયાન ગામની વસ્તીમાં ૩૦.૯ ટકાનો વધારો થયો હતો. ૧૯૫૧થી ૧૯૬૧ના ગાળા દરમિયાન ગામની વસ્તીમાં ૩૭.૧ ટકાનો વધારો થયો હતો જ્યારે ૧૯૭૧થી ૧૯૮૧ના ગાળા દરમિયાન ગામની વસતીમાં ૫૪.૧ ટકાનો વધારો નોંધાયો હતો. આમ ૧૯૭૧-૧૯૮૧ના ગાળા દરમિયાન ગામની વસ્તી ઘણી ઝડપથી

વધી હતી.

૧૯૮૧ની વસતી ગણતરી મુજબ ગામની કુલ વસ્તીમાં ૪૪ (૭.૬૫ટકા) વ્યક્તિઓ શિક્ષિત હતી. પુરુષોમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ ૧૧.૧ ટકા હતું જ્યારે સ્ત્રીઓમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ ૪.૧ ટકા હતું. આમ સ્ત્રીઓમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ પુરુષો કરતાં ઘણું જ ઓછું હતું.

ગામમાં ૧૯૮૧ની વસ્તી ગણતરી મુજબ ~~કમાનારની~~ કામ કરનારની સંખ્યા ૩૬.૨ ટકા જેટલી હતી જ્યારે ૧.૫ ટકા લોકો સીમાન્ત કામ કરનારાઓ હતા. બાકીના ૬૨.૩ ટકા બિન કામ કરનારાઓ હતાં. પુરુષોની કુલ વસ્તીમાં કામ કરનારાઓની વસતી ૫૯.૫ ટકા હતી જ્યારે સ્ત્રીઓમાં ૧૨.૮ ટકા હતી. આમ સ્ત્રીઓમાં કામ કરનારાઓની સંખ્યા પુરુષો ~~૧૨.૮ ટકા જેટલી હતી.~~ કરતા ઓછી હતી.

કુલ કામ કરનારાઓની વસતિમાં ૧૫૬ (૭૫ ટકા) ખેડૂતો, ૨૯ ખેતમજૂરો અને ૨૩ અન્ય કામ કરનારાઓ હતાં.

૧૯૮૧ની વસતી ગણતરી મુજબ તાલુકામાં શિક્ષણનું પ્રમાણ હતું જ્યારે તાલુકાની કુલ વસ્તીમાં કામ કરનારાઓની ટકાવારી હતી. આમ લવકર ગામમાં શિક્ષણ અને કામ કરનારાઓની ટકાવારી તાલુકા કરતાં નીચી હતી.

ગામમાં વિજળીની સગવડ થઈ છે. પહેલી અને બીજી તપાસ સમયે ગામમાં વિજળી નહોતી. ગામમાં એક બિનઆદિવાસી ડોકટરના ઘરમાં ટેલીવિઝન છે.

આ ડોકટર પહેલાં ગામમાં પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રમાં ફરજ બજાવતાં હતાં. તે એક વારલી છોકરી સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં. પાછળથી વારલી છોકરીને છોડી એક કુંકણા છોકરી સાથે લગ્ન કર્યાં હતાં. પાછળથી બીજીવારની પત્નીની બહેનના સંપર્કમાં આવતાં પહેલી પત્નીનો

ત્યાગ કર્યો અને તેની બેનને ઘરમાં પત્ની તરીકે રાખી છે. તેમના કોઈ વિધિસર લગ્ન થયા નથી. હાલમાં તે કપરાડા પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રમાં સેવા આપે છે. ગામમાં કુંકણા જાતિનું મજબૂત જાતિપંચ હોવા છતાં તેની સામે કોઈ પગલાં ભરી શકતું નથી. તેવું ગામના લોકો પાસેથી જાણવા મળ્યું હતું.

ગામમાં ઘણા ઓછા કુટુંબોને ત્યાં વીજળીની સુવિધા છે.

-о-о-

પ્રકરણ - ૨

ભૌતિક સંસ્કૃતિ

પ્રકરણ - ૨

ભૌતિક સંસ્કૃતિ

ઉદભવ અને ઉત્પત્તિ :-

કોંકણાની વસતિ મુખ્યત્વે વલસાડ જિલ્લામાં આવેલી છે. તેઓ મૂળ કોંકણા પટ્ટીમાંથી આવ્યા હોઈ તેથી કોંકણા કહેવાય છે. તેમના પહેરવેશ, રહેણીકરણી તેમજ ભાષામાં કોંકણીની અસર સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે. કેટલાક કોંકણા પોતાને 'કુનબી' પણ કહેવડાવે છે. પણ બંનેના રીતિરિવાજો એકજ છે. કુનબીઓ મૂળ નાસિક કે થાણા જિલ્લામાંથી આવ્યા હોય તેવું પોતે માને છે. કેટલાંક કોંકણા બળદને બદલે હાથે હળ ખેંચે છે તેથી ''હાથોડિયા'' તરીકે ઓળખાય છે.

કોંકણાનો મૂળ વસવાટ કોંકણપટ્ટી છે. તેઓ સ્થળાંતર કરીને દક્ષિણ ગુજરાતમાં (સુરત અને વલસાડ જિલ્લામાં) શા માટે આવ્યા તે માટે એક દંતકથા પ્રચલિત છે. તેમની દંતકથા મુજબ એમના મૂળ વસવાટના પ્રદેશમાં એક કાળે ભયંકર દુકાળ પડયો. ત્યાંના લોકોએ દુકાળનું કારણ શોધવા પ્રયત્ન કર્યો. તે સમયમાં લોકોમાં દેવદેવીઓના ચમત્કારમાં ભારે આસ્થા હતી. તેમણે શોધી કાઢયું કે દેવીની અપકૃપાને કારણે દુકાળ પડયો હતો પરંતુ દેવીની અપકૃપા શા કારણથી ઉતરી એ જાણ્યા વિના નિવારણ શકય ન હોઈ છેવટે અનેક પ્રકારના વાદવિવાદને અંતે સ્થાનિક વસવાટ કરતી જાતિમાંની કોંકણા પર એવું આરોપણ કરવામાં આવ્યું જે જાતિના કૃત્યને કારણે દેવી કોપ્યા અને સમગ્ર પ્રદેશ પર દુકાળની આફત ઉતરી, તે જાતિની સલામતી તે પ્રદેશમાં શકય નહોતી. લોકોએ એ જાતિ પર જુલ્મની ઝડી વરસાવી અને એ જાતિને પોતાનું વ્હાલું વતન છોડવું પડયું આથી આ લોકોએ પોતાના વસવાટ માટે સુરત જિલ્લાનો દક્ષિણ ભાગ પસંદ કર્યો. આ ડુંગરાળ અને એકાંત પ્રદેશ એમને પોતાના વસવાટ માટે અનુકૂળ લાગ્યો. જેમ જેમ વસતી ~~પ્રગતિ~~ વધતી ગઈ તેમ તેમ

તેઓ ડુંગરાળ પ્રદેશમાં ઊંડાણમાં ખસતા ગયા. પાછળથી ભદ્ર ગણાતી જાતિઓ આ ડુંગરાળ ભૂમિમાં વસવાટ કરવા આવી ત્યારે એમને પૂર્વના ડુંગરાળ પ્રદેશ તરફ જવાનું યોગ્ય લાગ્યું.એ પ્રદેશમાં એમના રીતરિવાજો અને સંસ્કારોની જાળવણી સારી રીતે થઈ શક્તી હતી. આથી આજે દક્ષિણ ગુજરાતમાં ધરમપુર, વાંસદા, ચીખલી અને વ્યારા તાલુકાઓમાં તેમની વસતિ જોવા મળે છે. દંતકથા એ ભલે દંતકથા હોય છતાં આ પ્રજા કોંકણ પ્રદેશમાંથી આવી છે એ હવે નિ વિવાદ છે.

ઘર :-

કોંકણા લોકોના ઘર શંકુ આકારના હોય છે. તેમના ઘરો અન્ય આદિવાસીઓના જેમ છૂટાછવાયા હોતા નથી. તેઓ જુદા જુદા વાડામાં (ફળિયામાં) થોડા થોડા અંતરે ઘરો બાંધીને રહે છે. ઘર પોતે જાતે જ બનાવે છે. ઘર બાંધવામાં સગાસંબંધી તેમજ જાતિના ભાઈ-બહેનો એકબીજાને મદદ કરે છે. તેમનું ઝુંપડું ઘણું નાનું હોય છે. તેમના ઝુંપડા સામાન્ય રીતે ૧૫ થી ૨૦ ફૂટ પહોળા અને ૧૦ થી ૧૨ ફૂટ લંબાઈવાળા હોય છે. ઊંચાઈ પણ ૧૫ ફૂટ જેટલી હોય છે. કેટલાંક સુખી કુટુંબોના ઘર મોટા હોય છે. બાકી ગામનાં મોટાભાગના ઝુંપડાં નાનાં હતાં. લવકર ગામ પાંચ ફળિયામાં વહેંચાયેલું છે. (ખટકીવાડા, પારસ-વાડા, હાટસંરી, કરવતવાડા અને સોચીયાપાણી. આ વાડાઓમાં તેમનાં ઘરો એકજ હરોળમાં કે થોડાક થોડાક અંતરે જોવા મળે છે. કેટલાક વાડામાં ઘરો સામસામી હરોળમાં આવેલાં છે.

દરેક ઝુંપડું સ્વતંત્ર રીતે બાંધવામાં આવે છે. નજીક નજીકમાં ઘરો હોય છે. પરંતુ તેમની દિવાલો સ્વતંત્ર હોય છે. બે ઘરની દિવાલ સહિયારી હોતી નથી. ઘરની ભીંતો છૂંદેલા વાંસની બનાવવામાં આવે છે. વાંસની ખપાટો પર લીંપણ કરવામાં આવે છે. કેટલાંક ખાપટોને લીંપણ કરતા નથી. ઘરોની છત પલાશના પાનથી સીવવામાં આવે છે. પાન પર ઘાસ પાથરો એને લાકડાથી દબાવવામાં આવે છે. કેટલાંક

ઝુંપડાના છાપરા દેશી નળિયા અથવા મેંગલોરી નળિયાના જોવા મળે છે. કેટલાંક નળિયા જાતે પણ બનાવે છે. મેંગલોરી નળિયા ધરમપુરથી લાવેલ છે. કેટલાકે સરકારની સહાયથી ઝુંપડા પર મેંગલોરી નળિયા નાંખ્યા છે.

ઝુંપડાની નજીકમાં એકાદ માંડવો બાંધે છે અને ત્યાં આગળ ઢોર રાખે છે. માંડવાની છત પર ઘાસ રાખે છે. ઘરમાં એકાદ ઓરડો હોય છે. ઘરના બારણાં ત્રણ વાંસના હોય છે. કેટલાંક વાંસના બારણા પર લીંપણ કરે છે.

કેટલાંક ઘરોમાં અંદર ઉપર માળિયું બનાવેલું હોય છે. જેના ઉપર અનાજ ભરવાની વાંસની કોઠીઓ અને ખેતીના ઓજારો મૂકી રાખે છે. માળિયા નીચે દેવની જગ્યા રાખવામાં આવે છે. તેને ''ઘરના દેવ'' તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. કોઈને ઘરે દેવ ન હોય તો પ્રસંગોપાત કોઈ બીજાના ઘરેથી દેવની પૂજા માટે લાવે ત્યારે આ માળિયા નીચે મૂકે છે. આ સિવાય બીજી ઘરવખરીની ચીજ-વસ્તુઓ વગેરે આજ ઓરડામાં મૂકી રાખે છે. એક ખાંચામાં ચૂલો હોય છે, જ્યાં રાંધવામાં આવે છે. એક જગ્યા પર ઘંટી મૂકવામાં આવે છે. ઘરની એકબાજુએ લાકડાનું ઢાળિયું બનાવી તેના ઉપર પાણી પીવાના માટલાં મૂકે છે.

ઘરની આગળ ચાર થાંભલા ઉભા કરી માંડવો બાંધેલો હોય છે. જેના ઉપર ઘાસ મૂકે છે. આ સિવાય ઘરની સામે, પાછળ કે બાજુમાં બળતણના લાકડાને વરસાદથી બચાવવા માટે નાની છાપરી બનાવે છે. છાપરાંની છત ઘાસથી ઢાંકવામાં આવે છે. કેટલાંક દેશી નળિયા વડે છત ઢાંકે છે. પરંતુ ઘરની આગળ કે પાછળ એકેય બારી જોવા મળતી નથી. વરસાદ વધુ પડતો હોવાને કારણે ઘરનાં છાપરાં ઢાળવાળા રાખવામાં આવે છે. ગામમાં વસતાં કુટુંબોની ઘરની સ્થિતિ ઠીક ઠીક જોવા મળી હતી. ઘર પાછળ ઓછામાં

ઓછા રૂા. ૭૦૦૦ થી ૮૦૦૦નો ખર્ચ આવે છે. જો મેંગલોરી નળિયા-વાળું છાપરું હોય તો રૂપિયા ૧૨,૦૦૦ સુધીનો ખર્ચ થાય છે.

દેખાવ :-

કુંકણા લોકો રંગે કાળા, કદમાં પાંચ, સાડા પાંચ ફૂટ ઊંચા અને પહોળા નાકવાળા હોય છે. સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતાં ખુલ્લા રંગની હોય છે. સ્ત્રીઓનું કદ પણ પુરુષો જેટલું જ જોવા મળે છે. તેઓ વારલી જાતિના લોકો સાથે ઘણાં મળતાં આવે છે. કુંકણા લોકો સ્વભાવે ખૂબ જ ભોળા અને મળતાવડા છે. જરાયે અતડા પડતા નથી. સ્ત્રીઓ પણ સ્વભાવે મિલનસાર હોય છે. સ્ત્રીઓ પોતાના પતિની સાથે તેમજ બહારની વ્યક્તિ સાથે પણ ખુલ્લા દિલથી વાત કરે છે. ઘણીવાર સ્ત્રીઓ મશ્કરી કરતી પણ જોવા મળે છે. (જેમ કે વાતવાત-માં યુવાન સ્ત્રીઓ કોઈ યુવતીને કહે છે કે આ તારો નવરો (પતિ) છે. ક્ષેત્રકાર્ય દરમિયાન ઘણીવાર સ્ત્રીઓ અમારી પણ આ રીતે મશ્કરી કરતી હતી.

પહેરવેશ :-

તેમનો પોષાક સાદો છે. પુરુષો ઘરમાં માત્ર લંગોટી પહેરે છે. બહાર જાય ત્યારે શરીરે બંડી પહેરે છે. અને માથે ફેંટો વીંટે છે. હવે કોંકણા યુવાન પુરુષો પાટલુન, ખમીસ તેમજ રંગબેરંગી ટીશર્ટ પહેરતા થયા છે. નાની ઉંમરના બાળકો ઉઘાડા પણ ફરે છે. આઠથી બાર વર્ષના છોકરાઓ ખમીસ, ગંજીફરાક અને હાફપેન્ટ પહેરે છે. સ્ત્રીઓ ઘુંટણ સુધી કાછડો મારી કપડું ઓઢે છે. જેનો એક છેડો છાતી પર ઓઢી માથે નાખે છે. વૃધ્ધ સ્ત્રીઓ ચોળી પહેરતી નથી. યુવાન સ્ત્રીઓ હવે ઘરમાં પણ ચોળી પહેરેલી નજરે પડે છે. નાની વયની છોકરીઓ પણ સાડી પહેરે છે. સ્ત્રીઓ ઘુંટણથી નીચે પહેરેલા કપડાને લુંગડું કહે છે. માથે ઓઢેલાને 'ફડકી' કહે છે.

સ્ત્રીઓ સાડીઓ પણ રંગબેરંગી અને સારી જાતની ખરીદે છે.

<u>ઘરેણાં</u> :-

સ્ત્રી-પુરુષો બંને ઘરેણાંના ઘણાં શોખીન છે પરંતુ પુરુષો જવલ્લેજ ઘરેણાં પહેરે છે. અગાઉ તેઓ શંખ કે છીપલાંની ખાપટ પહેરતા હતાં. હવે તેઓ કથીર કે ચાંદીના દાગીના પહેરે છે. તેઓ ફુલના ખુબ શોખીન છે. સ્ત્રીઓ બહાર જવું હોય કે હાટમાં જવું હોય ત્યારે માથામાં તેલ બરાબર નાખીને સરસરીને અંબોડે ફૂલ ખોસીને નીકળે છે. પુરુષો કાનમાં રૂપાની કે ચાંદીની કડી પહેરે છે. જેને તેઓ 'ગડેલ' કહે છે. આર્થિક સ્થિતિ સારી નહી હોવાને કારણે ચાંદીના દાગીના બનાવી શકતા નથી. હવે યુવાન સ્ત્રીઓ શહેરીકરણની અસરને કારણેં રોલગોલ તેમજ હલકી ધાતુના બનાવટી દાગીના પહેરે છે. તેઓ ધરમપુરના બજારમાંથી કે હાટમાંથી કાન, નાક કે ગળાના પહેરવાના બનાવટી દાગીના ખરીદે છે. સ્ત્રીઓ હાથમાં કાચની બંગડીઓ, રૂપાના પાટલા અને રૂપાની ગોઠ પહેરે છે. પગમાં ચાંદીના સાંકળા પહેરે છે. સ્ત્રીઓ ગળામાં ગોઠણ કે ગોઠી (કાચના કે બનાવટી મણકાની માળાઓ) ચાંદીની સાંકળી, એડવર્ડના રૂપિયા સાથે જડેલી પહેરે છે. નાકમાં ચાંદીની ફૂલકી પહેરે છે. કાનમાં ''રાંગલું'' કાનમાં ઉપર અને નીચે ચાંદીની કડીઓ કે બનાવટી મોતીના ઝુમખાં પહેરવામાં આવે છે. દાગીના, ચાંદીના કે કથીરનાં હોય છે, પરંતુ હવે બનાવટી ધાતુનાં દાગીનાનો ઉપયોગ વધ્યો છે. સૌંદર્ય માટે સ્ત્રીઓ તથા નાની બાળકીઓ તરેહ તરેહના છુંદણાં છુંદાવે છે. સ્ત્રીઓ પગે, હાથે અને કપાળે છુંદણાં ગોદાવે છે. પુરુષો કપાળમાં અને લમણાં પર છુંદણાં ગોદાવે છે. પુરુષો પોતાના હાથ પર પોતાનું, પોતાની બહેનનું કે દેવદેવીનું નામ ગોદાવે છે. હવે તેમની સ્ત્રીઓમાં પણ આધુનિકરણની અસર જોવા મળે છે. સ્ત્રીઓ માથામાં બોપટ્ટીઓ ખોસે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ લગ્ન તેમજ ખુશીના પ્રસંગે કપાળે ચાંદલો અને આંખમાં કાજલ નાંખે છે. આમ તેઓ કાજળ અને ચાંદલાનો ઉપયોગ પણ કરતાં થયા છે.

સ્ત્રીઓ તથા બાળકો માથામાં નાખવા માટે કોપરેલ અને સુગંધીદાર તેલનો પણ ઉપયોગ કરે છે. તેઓ નાહવા તથા ધોવા માટે સાબુનો ઉપયોગ કરે છે. તેઓ મોટેભાગે ઉઘાડા પગે ફરતાં હોય છે. અને પગમાં બુટ-ચંપલનો ઉપયોગ ઓછો કરે છે. લવકર ગામમાં સ્ત્રી કે પુરુભો પોતાના પગમાં જોડા પહેરતાં નથી, પરંતુ ધીમે ધીમે શહેરીકરણની અસરને કારણે રબરના બુટ, કે સ્લીપર પહેરતાં થયાં છે. પરંતુ બુટ-ચંપલ પહેરનારનું પ્રમાણ ઘણું જ ઓછું છે.

<u>ભાષા</u> :-

અહીંના કોંકણાઓની કોઇ લિપિ નથી. માત્ર બોલીના સ્વરૂપે છે. તેમની બોલી કોંકણા બોલી તરીકે ઓળખી શકાય કારણ કે આ બોલી એ તેમની આગવી બોલી છે. જે લિપિ નથી. તેમની બોલી મરાઠી ભાષાને વધારે મળતી આવે છે અને મરાઠી ભાષાના શબ્દનો પણ બહોળો ઉપયોગ તેમની બોલીમાં જોવા મળે છે. આ પ્રકારના સામ્યનો કદાચ મહારાષ્ટ્રની સરહદના કે પછી મહારાષ્ટ્રની સાથે વધારે સંબંધો રાખતા હોવાને લીધે હોઇ શકે. મુંબઈ રાજ્ય હતુ ત્યારે આ વિસ્તારમાં ગુજરાતી નિશાળને બદલે મરાઠી શાળાઓ ક્યાંક ક્યાંક હતી તે બતાવે છે કે આ પ્રદેશમાં મરાઠી ભાષાનો પ્રભાવ વધારે રહયો હોવાની મરાઠીની અસર વધુ છે.

<u>આતિથ્ય સત્કાર</u> :-

કોકણા લોકો આતિથ્ય સત્કાર ખૂબ જ સારી રીતે કરે છે. તેમનો કોઇ સગો આવે તો પ્રથમ દારુ પીવડાવે છે. પછી ખાવાનું આપે છે. તે સિવાય બહારની વ્યક્તિને પણ સારી રીતે આવકારે છે. બેસવા માટે ખાટલા પર ઘાસની સાદડી પાથરે છે. અને દારુ પીનાર હોય તો તેને દારુ પણ પીવડાવે છે. કેટલીક વખત મગફળી પણ શેકીને ખવડાવે છે. ક્ષેત્રકાર્ય દરમિયાન અમે ગામના પટેલને ત્યાં ગયા હતા

ત્યારે તેમની પત્નીએ અમને માળિયા પરથી મગફળી ઉતારીને શેકીને ખવડાવી હતી. મહેમાનને બીડી બનાવવા માટે તંમાકુ અને પાન આપે છે. તેઓ હાથે પાનની બીડી બનાવી પીએ છે. નજીકના સગા સંબંધીને મરઘુ અથવા માછલી ખવડાવે છે.

<u>આત્મનિર્ભરતા</u> :-

પોતાનું જીવન બને ત્યાં સુધી ઓછામાં ઓછી વસ્તુઓ અને એ પરિસ્થિતિમાં ઉપલબ્ધ થતી કુદરતી વસ્તુઓનો પણ જીવનમાં બરાબર ઉપયોગ કરે છે. જીવન જરૂરિયાતની લગભગ બધી ચીજવસ્તુઓ જાતે જ બનાવી લે છે અને તેનાથી જીવન વધારે સરળ બનાવે છે. ખેતીના સાધનો ઘરની જરૂરિયાતની કેટલીક વસ્તુઓ જાતે જ બનાવે છે.

<u>ખોરાક</u> :-

કોંકણા જાતિના લોકો દિવસમાં ત્રણ ટંક ભોજન લે છે. તેમનો મુખ્ય ખોરાક નાગલીના રોટલા, ભાત, અડદ અથવા તુવેરની દાળ છે. તેઓ સવારના બિનઆદિવાસી લોકોની જેમ ચ્હા પીતા નથી. સવારમાં તેઓ જુવાર અથવા વરઈની રાબ બનાવીને પીએ છે પરંતુ રાબ સવારમાં સુખી કુટુંબોમાંજ પીવાય છે. બાકી તો તેઓ સવારમાં કશું લેતા નથી. બપોરે ખોરાકમાં નાગલીના રોટલા અને મરચું અથવા અડદની દાળ ખાય છે જયારે સાંજે લૂખો ભાત અથવા ભાત અને અડદ કે તુવેરની દાળ લે છે. ઘઉંનો ઉપયોગ નહિવત છે. વાર તહેવારે સુખી કુટુંબો ઘઉંનો ઉપયોગ કરે છે. દૂધ-ઘીનો વપરાશ તેઓ બિલકુલ કરતા નથી. જેમની પાસે દૂધાળા ઢોર હોય છે અને તેનું જે કાંઈ દૂધ મળે છે તેનો ખાવામાં (ખાસ કરીને બાળકોના ખોરાક માટે) ઉપયોગ કરે છે. ઘીનો વપરાશ બિલકુલ કરતા નથી. મીઠા તેલનો ઉપયોગ પહેલાં કરતા નહોતા, હવે ધીમે ધીમે તેલનો વપરાશ કરતાં થયાં છે. સામાન્ય રીતે તેઓ ખુરશાતીનું તેલ વાપરે છે.

ખુરશાતીનું પોતે વાવેતર કરે છે અને તેમાંથી તેલ પીલાવે છે. શાકભાજીનો પણ ઉપયોગ કરે છે પરંતુ શાકભાજીમાં ખાસ કરીને બટાકા, ડુંગળીનો ઉપયોગ વધુ કરે છે. બટાકા-ડુંગળી હાટમાંથી નાગલીના બદલામાં અથવા રોકડેથી ખરીદે છે. મરચાંનો ઉપયોગ ખાવામાં વધુ કરે છે. મરચાંનું વાવેતર પણ સારા એવા પ્રમાણમાં કરે છે. દારુનો છૂટથી ઉપયોગ થાય છે. સ્ત્રીઓ પણ દારુ પીએ છે. દારુ પોતાની જાતે મહુડામાંથી અથવા હલકી જાતના ગોળમાંથી બનાવતાં હોય છે. મોટેભાગે દારુ પોતે ગાળીને પીતા હોય છે. વાર તહેવારે તથા ધાર્મિક ઉત્સવો અને લગ્ન પ્રસંગે છૂટથી દારુનો ઉપયોગ કરે છે.

<u>ઘરવખરીનાં સાધનો</u> :-

ઘરવખરીનાં મુખ્ય સાધનોમાં રાંધવા માટે એલ્યુમિનિયમના એકાદ બે તપેલાં દરેક કુટુંબ રાખે છે. ધાતુના વાસણોનો ઉપયોગ છેલ્લા વીસ વરસથી કરતાં થયાં છે. માટીના વાસણોનો ઉપયોગ કરે છે. દારુ બનાવવા માટે મોટું એલ્યુમિનિયમનું તપેલું રાખે છે. પિત્તળનું પવાલું તથા લોટા પણ ખરા. ખાવા માટે માટીની થાળી અથવા પાનનો ઉપયોગ કરે છે. છેલ્લા પાંચ વર્ષથી સ્ટીલના વાસણો એમાં ખાસ કરીને ગ્લાસ, નાની થાળીઓ વગેરે વાપરે છે. પાણી ખેંચી લાવવા માટે લોખંડની ડોલ અથવા પિત્તળનો દેગડો રાખે છે. પ્લાસ્ટીકની ડોલ કે વાસણો વપરાશમાં જોવા મળતાં નથી. ખાવા માટે ડીશનો ઉપયોગ ઘણો જ ઓછો કરે છે. રોટલો મોટે ભાગે હાથમાં લઈને પણ ખાય છે. ચા પીતા નથી તેથી કપ-રકાબીની પણ જરૂર પડતી નથી. દારુના શીશા દરેક ઘરમાં હોય છે. અનાજ દળવાની ઘંટી તથા દાળ પાડવાની ઘંટી પણ જોવા મળી હતી. દરરોજ જરૂર જેટલો રોટલો હાથે ઘંટી પર દળી લે છે. ગામમાં ઘંટીની વ્યવસ્થા થઈ છે તેથી કેટલાંક લોટ દળાવવા માટે જાય છે. ભાત ખાંડવા માટે સાંબેલું રાખે છે. અને જયારે જયારે ભાતનો ઉપયોગ

કરવાનો હોય ત્યારે ત્યારે ડાંગર ખાંડીને જરૂર જેટલા ચોખા મેળવી લે છે. આમ લોટ અને ચોખા માટે તેઓ સ્વાશ્રયી છે. અને દળવાની કે ચોખા છળવાની ઘંટી પર આધાર રાખતાં નથી. આ સિવાય લોટ બાંધવા માટેની લાકડાની કથરોટ, મસાલો પીસવાનો પથ્થર, દહી બનાવવાનો રવૈયો વગેરે દરેક કુટુંબમાં જોવા મળે છે. અનાજ સંઘરી રાખવા માટેની વાંસની કોઠી યા મોટી ટોપલીઓ, સૂંપડું વગેરે પણ રાખે છે. મોટા ભાગના કુટુંબો ચિમનીનો ઉપયોગ કરે છે. ગામના ચાર-પાંચ કુટુંબોને ત્યાં વિજળી છે. કેટલાંક કુટુંબો ફાનસ કે ચીમની-નો પણ ઉપયોગ કરતાં નથી. રાત્રે લાકડાં સળગાવી તેનો પ્રકાશ તરીકે ઉપયોગ કરે છે.

<u>શિકારનાં સાધનો</u> :-

લગભગ દરેક કુટુંબ માછલાં પકડવાની નાની જાળ રાખે છે. મોટી જાળ બહુ ઓછો રાખે છે. મોટી જાળની કિંમત વધુ હોવાને લીધે વસાવી શકતાં નથી. તીર-કામઠું કે બીજા એવા શિકારનાં સાધનો રાખતાં નથી. નાનાં છોકરાઓ પાસે ગિલોર જોવા મળે છે. તેઓ ગિલોરથી નાના પક્ષીઓ (ચકલી, હોલા) વગેરેનો શિકાર કરતાં હોય છે. મરઘાં ઉછેરવા માટે વાંસનું પાંજરું રાખે છે.

<u>ખેતીનાં સાધનો</u> :-

ખેતીના સાધનોમાં હળ, સમાર, વાંસલો, દાતરડું (ઈરા), કોદાળી, ધારિયું વગેરે રાખે છે. આપુ અને ઈરા એ તેમના મહત્વનાં સાધનો છે. કેડ ઉપર આપુ બાંધી તેમાં ઈરા નાંખી બહાર નીકળે છે. જંગલમાંથી ડાળાં કાપવા, ઢોર માટે ઘાસ કાપી લાવવું, વગેરેમાં ઈરાનો ઉપયોગ કરે છે. દરેક કુટુંબ પાસે ત્રણ ચાર ઈરા અને એક બે આપુ જોવા મળે છે. ખેતીના અન્ય સાધનોમાં દંતાળી પણ રાખે છે.

મોંઢલી નામનું સાધન પણ દરેક કુટુંબમાં હોય છે. આ સાધનનો ઉપયોગ ચોમાસામાં અનાજ સૂકવવા માટે કરે છે. ચોમાસા- માં XXXX ઝૂ નાગલીમાં ભેજ આવવાથી સહેલાઈથી દળી શકાય નહીં અને જમીન પર સૂકવવાથી પણ ભેજ ઉડે નહિ. આ માટે મોંઢલી ઉપર સૂપડું મૂકી તેમાં નાગલી નાંખે છે. મોંઢલીની નીચે ગરમી આપે છે. આગની ગરમીથી નાગલીનો ભેજ ઉડી જાય અને સરળતાથી દળી શકાય. કેટલાંક કુટુંબો ઓઇલ એન્જિન ધરાવે છે. કેટલાંકની પાસે ગાડાં છે. મોટેભાગે કોંકણા કુટુંબો પાસે **પ્રણાલીગત** ખેતીના સાધનો હતાં.

ભૌતિક સંસ્કૃતિની દૃષ્ટિએ જોઈએ. છેલ્લા બે દાયકામાં તેમના પહેરવેશમાં ઘણો સુધારો જોવા મળે છે. તેઓ હવે જોડા પહેરતાં થયાં છે. વાસણોમાં સ્ટીલના વાસણોનો ઉપયોગ પણ કરતાં થયાં છે. આમ છતાં અમુક વાનગીઓ રાંધવા માટે માટીના વાસણોનો ઉપયોગ ચાલુ છે. શિકારનાં સાધનોમાં ખાસ ફેર પડયો નથી. ખેતીના સાધનો પ્રણાલીગત જોવા મળે છે. થોડા ઘણાં સારી જમીન ધરાવતા ખેડૂતો આર્થિક વિકાસ કાર્યક્રમ હેઠળ ઓઈલ એન્જીન તેમજ ગાડાં વસાવી શક્યાં છે. આધુનિક સાધનોથી ખેતી કરવાને લીધે ખેતીની ઉત્પાદકતા વધી છે તેમજ પાકના માળખામાં પણ ફેરફાર નોંધાયો છે.

-o-o-o

પ્રકરણ - ૩

લવકર : ૧૯૬૯–૧૯૭૯ તુલનાત્મક સ્થિતિ

પ્રકરણ - ૩

લવકર : ૧૯૬૯-૧૯૭૯ તુલનાત્મક સ્થિતિ

પહેલી તપાસ વખતે (૧૯૬૯ ડિસેમ્બર) લવકર ગામમાં કુલ ૬૭ કુટુંબો હતાં જેમાં ૫૮ કોંકણા જાતિના, ૭ ઢોરકોળી-કોલઘા, ૧ વારલી અને ૧ મુસ્લિમ વેપારી કુટુંબ હતું. પહેલી તપાસ સમયે બધા કુંકણા જાતિના કુટુંબોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો હતો. કુલ ૬૭ કોંકણા કુટુંબોમાંથી ૫૮ કુટુંબોને અભ્યાસમાં આવરી લેવામાં આવ્યાં હતાં. બાકીનાં ૯ કુટુંબો તપાસ સમયે મજૂરી માટે સ્થળાંતર કરી ગયાં હોવાથી તપાસમાં લેવામાં આવ્યાં નહોતા. ૫૮ કુટુંબોમાંથી ૫૬ કુટુંબનો મુખ્ય ધંધો ખેતી હતો જયારે બે કુટુંબો મજૂરી પર નભતાં હતાં. ૧૯૭૯ના પુનઃતપાસ સમયે ૫૮ કુટુંબોમાંથી ૧૦ કુટુંબો હયાત નહોતા અને ૩ કુટુંબો મજૂરી માટે સ્થાનાંતર કરી ચાલ્યા ગયા હતાં તેથી ૪૫ કુટુંબોનો સંપર્ક સાધવામાં આવ્યો હતો. ૧૯૬૯ અને ૧૯૭૯ માં આ ૪૫ કુટુંબોની આર્થિક-સામાજિક સ્થિતિ કેવા પ્રકારની હતી તેની ચર્ચા હવે આપણે કરીશું.

૧૯૬૯ અને ૧૯૭૯માં તપાસેલ ૪૫ કુટુંબોની કુટુંબના કદ પ્રમાણેની સ્થિતિ કોઠા ૧માં દર્શાવવામાં આવી છે.

કોઠો - ૧

કુટુંબના કદ પ્રમાણે કુટુંબોની વહેંચણી :-

કુટુંબનું કદ	કુટુંબોની સંખ્યા			
(સભ્યોમાં)	૧૯૬૬	ટકા	૧૯૭૯	ટકા
૧ થી ૩ સભ્યો	૬	૧૩.૩૩	૪	૮.૮૯
૪ થી ૬ સભ્યો	૨૫	૫૫.૫૬	૨૨	૪૮.૮૯
૭ થી ૯ સભ્યો	૧૨	૨૬.૬૭	૧૭	૩૭.૭૮
૧૦ અને તેથી વધુ	૨	૪.૪૪	૨	૪.૪૪
કુલ	૪૫	૧૦૦.૦૦	૪૫	૧૦૦.૦૦

કોઠા-૧ ઉપરથી જણાય છે કે ૧૯૬૬ કરતાં ૧૯૭૯માં ૧ થી ૩ સભ્યો અને ૪ થી ૬ સભ્યો ધરાવતાં કુટુંબોની સંખ્યા ઓછી થઈ હતી જ્યારે ૭ થી ૯ સભ્યોવાળા કુટુંબોની સંખ્યા ૧૯૬૬ કરતાં ૧૯૭૯માં વધી હતી જ્યારે મોટા કુટુંબની સ્થિતિ યથાવત રહી હતી.

કુટુંબના પ્રકાર પ્રમાણે તપાસેલ કુટુંબોનું વર્ગીકરણ કોઠા-૨માં દર્શાવવામાં આવ્યું છે.

કોઠો - ૨

કુટુંબના પ્રકાર પ્રમાણે કુટુંબોની વહેંચણી :-

કુટુંબનો પ્રકાર	૧૯૬૬	ટકા	૧૯૭૯	ટકા
સંયુક્ત	૩૨	૭૧.૧૧	૪૨	૯૩.૩૩
વિભક્ત	૧૩	૨૮.૮૯	૩	૬.૬૭
કુલ	૪૫	૧૦૦.૦૦	૪૫	૧૦૦.૦૦

કોઠા-૨ પરથી જણાઈ આવે છે કે ગામમાં ૧૯૬૯ કરતાં ૧૯૭૯માં જ સંયુક્ત પરિવારો વધ્યાં હતાં જયારે વિભક્ત કુટુંબોનાં સંખ્યામાં ઘટાડો નોંધાયો હતો.

૧૯૬૯માં તપાસેલ ૪૫ કુટુંબોની સભ્ય સંખ્યા ૨૫૩ હતી જેમાં પુરુષોની ૧૩૪ અને સ્ત્રીઓની ૧૨૯ હતી. એના એજ કુટુંબોમાં ૧૯૭૯ માં સભ્ય સંખ્યા વધીને ૨૭૯ થઈ હતી. પુરુષોની વસતિ ૧૫૨ અને સ્ત્રીઓની વસતિ ૧૨૭ની હતી. એમ દાયકા દરમિયાન ૨૬ની (૧૦ટકા) સભ્ય સંખ્યા વધી હતી જેમાં ૧૮ પુરુષો અને ૮ સ્ત્રીઓની સંખ્યા હતી. આ કુટુંબમાં વસતિ વધારાનો દર નીચો રહયો હતો (૧ ટકા જેટલો) વસતિમાં છોકરીઓ કરતાં છોકરાઓનું પ્રમાણ વધુ હતું. એ પણ આંકડાઓ પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે.

બંને તપાસ સમયની વૈવાહિક સ્થિતિ પણ જુદા પ્રકારની હતી. ૧૯૭૯માં પરિણીત વ્યક્તિઓની સંખ્યા ૧૯૬૯ કરતાં વધુ હતી જયારે અપરિણીતની ઓછી હતી. વૈવાહિક દરજ્જા પ્રમાણે બંને વર્ષોની તુલનાત્મક સ્થિતિ કોઠા-૩માં આપવામાં આવી છે.

<u>શિક્ષણ</u> :-

૧૯૬૯માં તપાસેલ કુટુંબોમાં માત્ર ૯ વ્યક્તિ શિક્ષિત હતી જયારે ૧૯૭૯માં ૧૫ વ્યક્તિઓ શિક્ષિત હતી. આમ શિક્ષણના પ્રમાણમાં ખાસ વધારો થયો નહોતો. ૧૯૬૯માં ૬ થી ૧૪ વર્ષની વયના બાળકોની સંખ્યા ૭૧ હતી જેમાંથી માત્ર ૫ બાળકો (૨ છોકરા અને ૩ છોકરીઓ) ભણવા જતાં હતાં જયારે ૧૯૭૯માં ૬૪ બાળકો ૬ થી ૧૪ વર્ષની ઉંમરનાં હતાં જેમાંથી માત્ર એક છોકરો ભણવા જતો હતો. આ આંકડાઓ પરથી જણાય છે કે ગામની શાળા કેવી ચાલતી હશે ? અને ગામમાં શિક્ષણનું કેટલું મહત્વ હશે ? અને આદિવાસીઓ શિક્ષણને કઈ રીતે જુએ છે તેનો ખ્યાલ આવે છે. તપાસેલ કુટુંબમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ કોઠા-૪માં આપવામાં આવ્યું છે.

કોઠો- ૩

વૈવાહિક દરજ્જા પ્રમાણે કુટુંબના સભ્યોનું વર્ગીકરણ :-

	૧૯૬૯			૧૯૭૯		
વિગત	પુરુષ	સ્ત્રી	કુલ	પુરુષ	સ્ત્રી	કુલ
પરિણીત	૫૩	૫૪	૧૦૭ (૪૨.૨૯)	૭૦	૭૦	૧૪૦ (૫૦.૧૮)
અપરિણીત	૭૩	૬૪	૧૩૭ (૫૪.૧૫)	૭૫	૫૭	૧૩૨ (૪૭.૩૧)
વિધવા	૫	૧	૬ (૨.૩૭)	૨	-	૨ (૦૦.૭૨)
વિધુર	૧	-	૧ (૦.૪૦)	૪	-	૪ (૧.૪૩)
ત્યકતા છુટાછેડા	૨	-	૨ (૦.૭૯)	૧	-	૧ (૦.૩૬)
કુલ	૧૩૪	૧૧૯	૨૫૩ (૧૦૦.૦૦)	૧૫૨	૧૨૭	૨૭૯ (૧૦૦.૦૦)

કૌંસમાં દર્શાવેલ ટકા છે.

કોઠો- ૪

તપાસેલ કુટુંબમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ :-

શિક્ષણ	૧૯૬૯	ટકા	૧૯૭૯	ટકા
શિક્ષિત	૯	૩.૫૬	૧૫	૫.૩૭
અભણ	૧૯૮	૭૮.૨૬	૨૨૪	૭૮.૮૬
પાંચથી ઓછી વયની વસ્તિ	૪૬	૧૮.૧૮	૪૦	૧૫.૭૭
કુલ	૨૫૩	૧૦૦.૦૦	૨૭૯	૧૦૦.૦૦

૧૯૬૯માં તપાસેલ કુટુંબમાં કામ કરતી વસતિનું પ્રમાણ ૫૧ ટકા હતું જ્યારે ૧૯૭૯માં તે પ્રમાણ ૫૩ ટકા હતું. કામ કરતી વસતિનું પ્રમાણ પુરુષો અને સ્ત્રીઓ બંનેમાં ૧૯૬૯ કરતાં ૧૯૭૯માં વધ્યું હતું. આ દિવાસી સમાજમાં સ્ત્રીઓ અને પુરુષો બંને આ ર્થિક પ્રવૃત્તિમાં જોતરાયેલાં રહે છે. તેની પ્રતિતી આ આંકડાઓ પરથી પણ જણાઈ આવે છે. સાથે સાથે એમ પણ જરૂરથી કહી શકાય કે જીવન જીવવા માટે સમાજમાં બધાં લોકોને મહેનત કરવી પડે છે. તપાસેલ કુટુંબમાં કામ કરતી વસતિની માહિતી કોઠા-૫માં આપવામાં આવી છે.

<u>કોઠો-૫</u>

<u>તપાસેલ કુટુંબમાં જાતિવાર કામ કરતી વસતિનું પ્રમાણ</u> :-

વિગત	૧૯૬૯ પુરુષો	૧૯૬૯ સ્ત્રી	૧૯૬૯ કુલ	૧૯૭૯ પુરુષો	૧૯૭૯ સ્ત્રી	૧૯૭૯ કુલ
કુલ વસતિ	૧૩૪	૧૧૯	૨૫૩	૧૫૨	૧૨૭	૨૭૯
કુલ કામ કરનાર	૬૮	૬૦	૧૨૮	૭૯	૭૦	૧૪૯
ટકાવારી	૫૦.૭૫	૫૦.૪૨	૫૦.૫૯	૫૧.૯૭	૫૫.૧૨	૫૩.૪૧

<u>જમીન</u> :-

તપાસેલ બધાં કુટુંબોનો મુખ્ય ધંધો ખેતી હતો. બંને તપાસ વર્ષોમાં તપાસેલ કુટુંબો જમીન ધરાવતાં હતાં. ૧૯૬૯માં સરેરાશ કુટુંબદીઠ જમીનનું પ્રમાણ હેક્ટર-૨ જેટલું હતું જ્યારે ૧૯૭૯માં કુટુંબદીઠ પ્રમાણ ૨ હેક્ટર ૧૦ આર હતું. જમીનનાં કદ પ્રમાણે કુટુંબનું વર્ગીકરણ કોઠા ૬માં આપવામાં આવ્યું છે. ૧૯૭૯માં, ૧૯૬૯ કરતાં માત્ર ૨ હેક્ટર ૫૯ આર જમીનનો વધારો થયો હતો. જમીનમાં કદમાં દાયકા દરમિયાન નહિવત ફેરફાર થયો હતો તે આંકડાકીય માહિતી પરથી જણાઈ આવે છે.

કોઠો- ૬

જમીનના કદ પ્રમાણે કુટુંબોનું વર્ગીકરણ

જમીનનું કદ (હેક્ટરમાં)	૧૯૬૬ કુલ કુટુંબો	૧૯૬૬ વિસ્તાર (હેક્ટરમાં)	૧૯૬૬ કુલ કુટુંબના ટકા	૧૯૭૯ કુલ કુટુંબો	૧૯૭૯ વિસ્તાર (હેક્ટરમાં)	૧૯૭૯ કુલ કુટુંબના ટકા
૧ હેક્ટર સુધી	૭	૪.૭૬	૫.૧૯	૮	૪.૮૦	૫.૦૯
૧ થી ૨	૧૭	૨૫.૨૯	૨૭.૬૮	૧૬	૨૪.૧૯	૨૫.૬૫
૨ થી ૩	૧૪	૩૨.૨૨	૩૫.૧૩	૧૩	૨૯.૯૯	૩૧.૮૦
૩ થી ૪	૩	૧૦.૨૯	૧૧.૨૨	૩	૧૦.૨૯	૧૦.૯૧
૪ થી ૫	૩	૧૪.૦૦	૧૫.૨૬	૪	૧૮.૭૮	૧૦.૯૧
૫ થી વધુ	૧	૫.૦૬	૫.૫૨	૧	૬.૨૬	૬.૬૪
કુલ	૪૫	૯૧.૭૨	૧૦૦.૦૦	૪૫	૯૪.૩૧	૧૦૦.૦૦
સરેરાશ કુટુંબદીઠ જમીન -		૨.૦૪	--	--	૨.૧૦	--

પશુપાલન :-

તપાસેલ કુટુંબો મુખ્યત્વે ખેતીમાંથી આવક મેળવતાં હતાં. તેઓ ગાય, ભેંસ વગેરે રાખતા અને તેમાંથી પુરક આવક મેળવતા. આમ તેઓ ખેતી અને પશુપાલન પર નિર્ભર હતાં. તેમની પાસે ઢોરોની સંખ્યા ઓછી હતી તેમજ તેની ઉત્પાદકતા ઓછી હોવાને લીધે ખાસ આવક મળતી નહતી. બંને વર્ષોમાં કુટુંબદીઠ ઢોરોની સંખ્યા કોઠા-૭માં આપવામાં આવી છે. આ આંકડાઓ પરથી જોઈ શકાય છે કે ૧૯૭૯માં ૧૯૬૬ કરતાં ગાય, ભેંસ અને બકરાંની સંખ્યા વધુ હતી.

કોઠો- ૭

કુટુંબદીઠ પશુઓની સરેરાશ સંખ્યા :-

પશુનું નામ	૧૯૬૬	૧૯૭૯
ગાય	૫૬	૬૬
	(૧.૨૪)	(૧.૪૭)
ભેંસ	૬	૧૦
	(૦.૧૩)	(૦.૨૨)
બકરાં-ઘેટાં	૭૦	૯૮
	(૧.૫૬)	(૨.૧૮)
બળદ	૬૨	૭૮
	(૧.૩૮)	(૧.૭૩)
પાડા-પાડી	૭	૧૧
	(૦.૧૬)	(૦.૨૪)
મરઘાં	૧૨૮	૯૯
	(૨.૮૪)	(૨.૨૦)
વાછરડાં-વાછરડી	૨૦	૨૯
	(૦.૪૪)	(૦.૬૪)

કૌંસમાં દર્શાવેલ આંકડા કુટુંબદીઠ સંખ્યા દર્શાવે છે.

આવક :-

તપાસેલ કુટુંબની ૧૯૬૯માં ૮૪ ટકા આવક ખેતી અને પશુપાલનમાંથી થતી હતી જ્યારે ૧૩ ટકા મજૂરીમાંથી અને જંગલ પેદાશની આવક નહિવત હતી જ્યારે ૧૯૭૯માં ખેતી અને પશુપાલનમાંથી થતી આવકનું પ્રમાણ ઘટતું હતું જ્યારે પશુપાલનમાંથી થતી આવકનું પ્રમાણ વધ્યું હતું. જંગલ પેદાશમાંથી થતી આવક નહિવત હતી. ૧૯૬૯માં કોઈની નોકરી ધંધાની આવક નહોતી પરંતુ ૧૯૭૯માં કુટુંબદીઠ નોકરી ધંધામાંથી રૂા. ૭૫-૦૦ની આવક થતી હતી. ૧૯૬૯ના ભાવે કુટુંબની વાર્ષિક આવક રૂા. ૬૬૭ હતી જ્યારે ૧૯૭૯માં તે વધીને રૂા. ૧૪૮૨ થઈ હતી. આવકમાં દશ વર્ષમાં ૧૩૩ ટકાનો વધારો થયો હતો. પરંતુ માથાદીઠ આવકનું માસિક પ્રમાણ જોઈએ તો રૂા. ૧૧ હતું જે વધીને ૧૯૭૯માં રૂા. ૨૪ જેટલું થયું હતું. આમ બંને વર્ષોની ભાવોની સપાટીને ધ્યાનમાં લેતાં તપાસેલ બધાં કુટુંબો ગરીબીની રેખા નીચે જીવન વ્યતિત કરતાં હતાં. આમ તેમની આર્થિક પરિસ્થિતિમાં કોઈ ખાસ ફેરફાર થયો નહોતો. આવકની વિગતવાર માહિતી કોઠા-૮માં આપી છે.

વપરાશી ખર્ચ :-

તપાસેલ બંને વર્ષોની વપરાશી ખર્ચની માહિતી કોઠા-૯માં આપવામાં આવી છે. કોઠા-૯ પરથી જણાય છે કે ૧૯૬૯માં કુટુંબદીઠ માથાદીઠ ખર્ચ રૂા. ૧૧૨ હતું જે વધીને ૧૯૭૯માં રૂા. ૪૧૨ થયું હતું. તપાસેલ કુટુંબનું વપરાશી ખર્ચ માળખું જોતાં જણાય છે કે ૧૯૬૯માં કુલ વપરાશનાં ૬૪ ટકા ખોરાક પાછળ થતું હતું જે ઘટીને ૧૯૭૯માં ૫૧ ટકા થયું હતું. ૧૯૬૯માં દૂધ-ઘી પાછળ ખર્ચ થતું હતું જે ૧૯૭૯માં જોવા મળ્યું નથી. ૧૯૬૯ કરતાં ૧૯૭૯માં બીડી-તમાકુ, દારૂ, કપડાં-જોડાં અને ધાર્મિક સામાજિક વિધિઓ પાછળનું ખર્ચ વધ્યું હતું. પરંતુ ખર્ચના આંકડાઓને ધ્યાનમાં લઈને જોઈએ તો પણ તપાસેલ બધાં કુટુંબો જે તે વર્ષના ભાવે ગરીબીની રેખા નીચે જીવતાં હતાં.

કોઠા - ૮

ધંધા પ્રમાણે કુટુંબદીઠ વાર્ષિક આવક (રૂપિયામાં) :-

ધંધો	૧૯૬૯	૧૯૭૯	વધારો-ઘટાડો (ટકામાં)
ખેતી અને પશુપાલન	૨૫૩૨૭ ૫૬૨.૮૨ (૮૪.૩૬)	૪૮૪૨૧ ૧૦૭૬.૦૨ (૭૫.૩૬)	૯૧.૧૮
મજૂરી	૩૬૪૪ ૮૦.૯૮ (૧૨.૧૪)	૧૧૨૬૩ ૨૫૦.૨૯ (૧૭.૫૩)	૨૦૯.૦૮
જંગલ પેદાશ	૮૩૩ ૧૮.૫૧ (૨.૭૭)	૭૮૫ ૧૭.૪૪ (૧.૨૨)	૫.૭૬
નોકરી-ધંધો	– –	૩૩૮૦ ૭૫.૧૧ (૫.૨૩)	૧૦૦.૦૦
અન્ય	૨૨૦ ૪.૮૯ (૦.૭૩)	૪૦૦ ૮.૮૯ (૦.૬૩)	૮૧.૮૨
કુલ	૩૦૦૨૪ ૬૬૭.૨૦ (૧૦૦.૦૦)	૬૪૨૪૯ ૧૪૨૭.૭૬ (૧૦૦.૦૦)	૧૧૩.૯૯

કૌંસમાં દર્શાવેલ આંકડાઓ કુલ આવકની ટકાવારી દર્શાવે છે.

કોઠો-૬

તપાસેલ કુટુંબોનું કુટુંબદીઠ અને માથાદીઠ [illegible] વપરાશી ખર્ચ :-

(રૂપિયામાં)

વિગત	૧૯૬૯		૧૯૭૯	
	કુટુંબદીઠ ખર્ચ	માથાદીઠ ખર્ચ	કુટુંબદીઠ ખર્ચ	માથાદીઠ ખર્ચ
ખોરાક	૧૭૯૬૨.	૭૧.૦૦	૫૮૪૯૨	૨૦૯.૬૫
	૩૯૯.૧૬	(૬૩.૫૦)	૧૨૯૯.૮૨	(૫૦.૮૮)
શાકભાજી	૫૧૧	૨.૦૨	૧૪૯૬	૫.૩૬
	(૧૧.૩૬)	(૧.૮૧)	(૩૩.૨૪)	(૧.૩૦)
માંસ-ઈંડાં	૯૬૪	૩.૮૧	૨૧૩૬	૭.૬૬
	(૨૧.૪૨)	(૩.૪૧)	(૪૭.૪૭)	(૧.૮૬)
દૂધ-ઘી	૫૨૪	૨.૦૭	-	-
	(૧૧.૬૪)	(૧.૮૫)	-	-
ખાંડ-ગોળ	૩૯૪	૧.૫૬	૫૦૭	૧.૮૨
	(૮.૭૬)	(૧.૩૯)	(૧૧.૨૭)	(૦.૪૪)
તેલ	૧૧૦૧	૪.૩૫	૩૩૫૯	૧૨.૦૪
	(૨૪.૪૭)	(૩.૮૯)	(૭૪.૬૪)	(૨.૯૨)
ચ્હા-કોફી	૯૬	૦.૩૮	૧૨૫	૦.૪૫
	(૨.૧૩)	(૦.૩૪)	(૨.૭૮)	(૦.૧૧)
મસાલા	૮૯૫	૩.૫૪	૭૬૬૦	૨૬.૩૮
	(૧૯.૮૯)	(૩.૧૩)	૧૬૩.૫૬	(૬.૪૦)
બીડી-તમાકુ અને દારુ	૧૯૧૬	૭.૫૭	૯૯૧૫	૩૫.૫૪
	૪૨.૫૮	(૬.૭૭)	૨૨૦.૩૩	(૮.૬૨)
બળતણ	૪૩	૦.૧૭	૫૭	૦.૨૦
	૦.૯૬	(૦.૧૫)	૧.૨૭	(૦.૦૫)
કપડાં-જોડા	૨૪૦૫	૯.૫૧	૧૯૭૦૦	૭૦.૬૧
	૫૩.૪૪	(૮.૫૦)	૪૩૭.૭૮	(૧૭.૧૪)

(આગળનો કોઠો ચાલુ)

વિગત	૧૯૬૯ કુટુંબદીઠ ખર્ચ	૧૯૬૯ માથાદીઠ ખર્ચ	૧૯૭૯ કુટુંબદીઠ ખર્ચ	૧૯૭૯ માથાદીઠ ખર્ચ
ધાર્મિક-સામાજિક	૧૦૫૪ ૨૩.૪૨	૪.૧૭ (૩.૭૩)	૬૫૦૦ ૧૪૪.૪૪	૨૩.૩૦ (૫.૬૫)
દવાદારુ-મુસાફરી વિ.	૪૨૦ ૯.૩૩	૧.૬૬ (૧.૫૦)	૫૩૧૫ ૧૧૮.૧૧	૧૯.૦૫ (૪.૬૩)
કુલ	૨૮૨૮૫ ૬૨૮.૫૬	૧૧૧.૮૦ (૧૦૦.૦૦)	૧૧૪૯૬૨ ૨૫૫૪.૭૧	૪૧૨.૦૫ (૧૦૦.૦૦)

કૌંસમાં દર્શાવેલ આંકડાઓ ટકાવારી દર્શાવે છે.)

દેવું :-

૧૯૬૯માં તપાસેલ કુલ ૪૫ કુટુંબોમાંથી ૨૨ કુટુંબો દેવાદાર હતાં જ્યારે ૧૯૭૯માં માત્ર ૭ કુટુંબો દેવાદાર હતાં. ૧૯૬૯માં દેવાદાર કુટુંબદીઠ દેવું રૂા. ૧૫૩ હતું જ્યારે ૧૯૭૯માં રૂા. ૨૭૧ હતું. આમ ૧૯૭૯માં દેવાદાર કુટુંબોની સંખ્યામાં ઘટાડો થયો હતો પરંતુ દેવું વધારે હતું. ૧૯૬૯માં કુલ દેવાના ૭૫ ટકા શાહુકાર- વેપારી અને ૨૫ ટકા સગાસંબંધીનું દેવું હતું જ્યારે ૧૯૭૯માં ૯૦ ટકા શાહુકાર-વેપારી અને ૧૦ ટકા રકમ સહકારી મંડળી પાસેથી લીધી હતી પરંતુ દેવાનો મોટો હિસ્સો શાહુકાર-વેપારીનો હતો. હેતુવાર દેવાની સ્થિતિ જોઈએ તો જણાય છે કે ૧૯૬૯માં કુલ દેવાના ૧૭ ટકા નિભાવ ખર્ચ માટે અને ૨૩ ટકા સામાજિક ખર્ચ પાછળ થયું હતું જ્યારે ૧૯૭૯માં નિભાવ ખર્ચ પાછળનું દેવું ત્રણ ઘણું વધ્યું હતું. સાધનવાર અને હેતુવાર દેવાની માહિતી કોઠા ૧૦(બ)માં આપવામાં આવી છે.

કોઠો- ૧૦ (અ)

સાધનવાર દેવું :-

વિગત	૧૯૬૬	૧૯૭૯
શાહુકાર	૨૫૧૦ (૭૪.૪૮)	૧૭૦૦ (૮૯.૪૭)
સગા-સંબંધી	૮૬૦ (૨૫.૫૨)	-
સહકારી મંડળી	-	૨૦૦ (૧૦.૫૩)
કુલ	૩૩૭૦ (૧૦૦.૦૦)	૧૯૦૦ (૧૦૦.૦૦)

કૌંસમાં દર્શાવેલ આંકડાઓ ટકાવારી દર્શાવે છે.

કોઠો- ૧૦ (બ)

હેતુવાર દેવું :-

હેતુ	૧૯૬૬	૧૯૭૯
ઘર નિર્વાહ ખર્ચ	૫૮૦ (૧૭.૨૧)	૧૦૦૦ (૫૨.૬૩)
સામાજિક ખર્ચ	૮૦૦ (૨૩.૭૪)	૫૦૦ (૨૬.૩૨)
ખેતી વિકાસ	૬૦૦ (૧૭.૮૦)	-
ઢોર ખરીદી	૪૯૦ (૧૪.૫૪)	૪૦૦ (૨૧.૦૫)
ઘર બાંધકામ	૯૦૦ (૨૬.૭૧)	-
કુલ	૩૩૭૦ (૧૦૦.૦૦)	૧૯૦૦ (૧૦૦.૦૦)

કૌંસમાં દર્શાવેલ આંકડાઓ ટકાવારી દર્શાવે છે.

અસ્કયામત :-

તપાસેલ કુટુંબની ૧૯૬૬માં કુટુંબદીઠ રૂા. ૪૦૩૪ની અસ્કયામતો હતી જ્યારે ૧૯૭૯માં તે વધીને રૂા. ૭૪૯૬ની થઈ હતી. અસ્કયામતની વિગતવાર માહિતી કોઠા-૧૧માં આપવામાં આવી છે.

ઉપસંહાર :-

ઉપર જણાવેલ તુલનાત્મક સ્થિતિ પરથી જણાય છે કે ગામનાં અર્થતંત્રમાં કોઈ ખાસ ફેરફાર થયો નથી. દાયકા દરમિયાન તપાસેલ કુટુંબોની આર્થિક સ્થિતિમાં પણ ફરક પડયો નથી. બધાં કુટુંબો ગરીબી-ની રેખા નીચે જીવી રહ્યાં છે. શિક્ષણની બાબતમાં ગામની પરિસ્થિતિ ખરેખર દયાજનક લાગે છે. ગામમાં શાળા હોવા છતાં આદિવાસી લોકો પોતાના બાળકોને ભણાવવામાં રસ લેતા નથી, એ સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે. પાકનાં માળખામાં ખાસ ફરક પડયો નથી. ગામનાં લોકોને ગામમાં મજૂરી મળતી નથી તેમજ ખેતીમાંથી સારી આવકને અભાવે મજૂરી માટે બહારગામ જવું પડે છે. આમ એકંદરે દાયકા દરમિયાન સ્થિતિમાં ખાસ ફેરફાર જોવા મળતો નથી.

કોઠો- ૧૧

કુટુંબદીઠ અસ્કયામતો :-

વિગત	૧૯૬૬	૧૯૭૯
જમીનની કિંમત	૨૩૫૭.૭૮ (૫૮.૪૪)	૩૩૯૩.૩૩ (૪૫.૨૭)
ઘરની કિંમત	૭૧૧.૪૪ (૧૭.૬૩)	૨૦૭૩.૩૩ (૨૭.૬૬)
ઝાડની કિંમત	૧૧૨.૩૩ (૨.૭૮)	૨૦૧.૮૨ (૨.૬૯)
ઢોરની કિંમત	૬૧૮.૩૫ (૧૫.૨૫)	૧૩૯૪.૨૨ (૧૮.૬૦)
ખેતીના ઓજારોની કિંમત	૨૩.૫ (૦.૫૮)	૧૪.૮૯ (૦.૨૦)

(પાછળ ચાલુ)

વિગત	૧૯૬૯	૧૯૭૯
કૂવાની કિંમત	૫૫.૫૫ (૧.૩૮)	--
ઘરવખરીના સાધનોની કિંમત	૮૬.૬૭ (૨.૧૫)	૩૫૦.૪૭ (૪.૬૮)
ઘરેણાંની કિંમત	૬૭.૬૭ (૧.૬૯)	૬૭.૬૭ (૦.૯૦)
કુલ અસ્કયામતો	૪૦૩૪.૪ (૧૦૦.૦૦)	૭૪૯૫.૮ (૧૦૦.૦૦)

કૌંસમાં જણાવેલ આંકડાઓ ટકાવારી દર્શાવે છે.

-o-o-

પ્ર ક ર ણ - ૪

લવકર ૧૯૭૯ - ૧૯૮૯

તુલનાત્મક સ્થિતિ

પ્રકરણ - ૪

લવકર ૧૯૭૯ - ૧૯૮૯ તુલનાત્મક સ્થિતિ

૧૯૭૯ અને ૧૯૮૯માં તપાસેલ તેના તેજ કુટુંબોની કદ પ્રમાણેની સ્થિતિ કોઠા નં. ૪:૧માં દર્શાવવામાં આવી છે.

કોઠો - ૪ : ૧

કુટુંબના કદ પ્રમાણે સર્વેક્ષિત કુટુંબની સ્થિતિ :-

કુટુંબનું કદ (સભ્ય સંખ્યા)	૧૯૭૯	૧૯૮૯
૧ થી ૩	૧ (૩.૧)	--
૪ થી ૬	૧૯ (૫૯.૪)	૧૭ (૫૦.૦)
૭ થી ૯	૧૧ (૩૪.૪)	૮ (૨૫.૦)
૧૦થી વધુ	૧ (૩.૧)	૮ (૨૫.૦)
કુલ	૩૨ (૧૦૦.૦૦)	૩૨ (૧૦૦.૦૦)

૧૯૬૯ - ૧૯૭૯ના દાયકા દરમિયાન પણ સંયુક્ત પરિવારમાં વધારો નોંધાયો હતો જયારે વિભક્ત કુટુંબમાં ઘટાડો થયો હતો. સામાન્ય રીતે આદિવાસી સમાજમાં છોકરો પરણ્યા પછી અલગ ઝુંપડું બાંધી રહેવાનું પસંદ કરે છે. પરંતુ લવકર ગામમાં વિપરિત સ્થિતિ જોવા મળી હતી. ગામમાં કુટુંબદીઠ જમીન ઓછી હોવાને કારણે બધાં સાથે મળીને તેમજ ઘરની કોઇ વ્યક્તિ બહારગામ મજૂરી જાય ત્યારે તેમનાં બાળકોની દેખરેખ રાખવા માટે તેઓ સંયુક્ત કુટુંબમાં રહેવાનું પસંદ કરતાં હતાં એવું જાણવા મળ્યું હતું.

કોઠા નં. ૪ : ૧ પરથી જણાય છે કે ૧૯૭૯ કરતાં ૧૯૮૯ માં ૪ થી ૬ અને ૭ થી ૯ સભ્યો ધરાવતાં કુટુંબોની સંખ્યા ઘટી હતી અને ૧૦થી વધુ વ્યક્તિ ધરાવતાં કુટુંબની સંખ્યા ૧ પરથી વધીને ૬ની થઈ હતી. આમ મોટા કુટુંબની સંખ્યામાં દાયકા દરમિયાન ઘણો જ વધારો જોવા મળ્યો હતો. કુટુંબના પ્રકાર પ્રમાણે વર્ગીકરણ કરીએ તો પણ સંયુક્ત કુટુંબમાં વધારો જોવા મળ્યો હતો.

કોઠા નં. ૪ : ૨

કુટુંબના પ્રકાર પ્રમાણે કુટુંબની વહેંચણી :-

કુટુંબનો પ્રકાર	૧૯૭૯	૧૯૮૯
સંયુક્ત	૨૦ (૬૨.૫)	૨૫ (૭૮.૧)
વિભક્ત	૧૨ (૩૭.૫)	૭ (૨૧.૯)
કુલ	૩૨ (૧૦૦.૦)	૩૨ (૧૦૦.૦)

બંને તપાસ સમયની સર્વેક્ષિત કુટુંબોનો વૈવાહિક દરજ્જો પણ જુદો જોવા મળ્યો હતો. ૧૯૮૯માં ૧૯૭૯ કરતાં પરિણીત વ્યક્તિઓની સંખ્યા વિશેષ હતી. ૧૯૭૯માં કુલ ૧૭૫ની વસતીમાંથી ૯૬ વ્યક્તિઓ પરિણીત હતી જ્યારે ૧૯૮૯માં કુલ ૨૩૩ની વસ્તીમાંથી ૧૨૪ વ્યક્તિઓ પરિણીત હતી. આમ પહેલી તપાસ સમયે કુલ ૫૪.૮ ટકા વ્યક્તિ પરિણીત હતી જ્યારે ૧૯૮૯માં કુલ વસ્તીમાં ૫૩.૨ ટકા પરિણીત હતાં. આમ ટકાવારીની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો પરિણીતની સંખ્યા ૧૯૮૯માં થોડી ઓછી હતી. ૧૯૭૯માં બે સ્ત્રીઓ વિધવા અને એક વિધુરની સંખ્યા હતી જ્યારે ૧૯૮૯માં વિધવા કે વિધુર એક પણ નહોતાં. વૈવાહિક દરજ્જા પ્રમાણે બંને વરસોની તુલનાત્મક સ્થિતિ કોઠા ૪ : ૩ માં દર્શાવેલ છે.

કોઠો - ૩ : ૩

વૈવાહિક દરજ્જા પ્રમાણે કુટુંબનું વર્ગીકરણ :-

	૧૯૭૯		૧૯૮૯	
	પુરુષ	સ્ત્રી	પુરુષ	સ્ત્રી
પરિણીત	૪૮	૪૮	૬૨	૬૨
અપરિણીત	૩૮	૩૮	૬૧	૪૮
વિધવા	–	૨	–	–
વિધુર	૧	–	–	–
કુલ	૮૭	૮૮	૧૨૩	૧૧૦

કોઠા ૩ : ૩ પરથી જણાય છે કે પહેલી તપાસ સમયે બીજી તપાસ કરતાં પરિણીત પુરુષની સંખ્યા વધારે હતી જ્યારે પરિણીત સ્ત્રીઓની સંખ્યા બીજી તપાસ વખતે વધારે હતી.

શિક્ષણ :-

સર્વેક્ષિત કુટુંબમાં દાયકા દરમિયાન શિક્ષણમાં ખાસ પરિવર્તન જોવા મળ્યું નહોતું. ૧૯૭૯માં કુલ ૧૭૫ની વસ્તીમાંથી ૭ વ્યક્તિઓ શિક્ષિત હતી. સ્ત્રીઓમાં એકેયે શિક્ષણ લીધું નહોતું. જ્યારે ૧૯૮૯માં કુલ સ્ત્રીઓની સંખ્યામાંથી માત્ર એક સ્ત્રી ભણેલી જોવા મળી હતી. ૧૯૭૯માં કુલ ૬ થી ૧૪ વરસના નિશાળે જતાં બાળકોની સંખ્યા ૭૮ હતી જેમાંથી માત્ર બે બાળકો નિશાળે ભણવા જતાં હતાં. આ વયજૂથના કુલ ૬૬ બાળકોમાંથી ૧૫ બાળકો નિશાળે જતાં હતાં.

આ આંકડાઓ પરથી જણાય છે કે ૪૦ વરસના આયોજન પછી પણ ગામની શાળામાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યામાં કોઈ ખાસ વધારો થયો નથી. ગામમાં શિક્ષણનું કેટલું મહત્વ છે અને આદિવાસીઓ

શિક્ષણને કઈ રીતે જુએ છે તેનો ખ્યાલ અહીં આવે છે. ગામની શાળાનું મકાન છેલ્લા ઘણા વરસોથી પડી ગયું છે. તેનું સમારકામ થતું નથી અને બાળકો પટેલના મકાનમાં બેસીને ભણતા જોવા મળ્યા હતાં. ગામના ચાર બાળકો આશ્રમશાળામાં ભણવા જતાં હતાં. સર્વેક્ષિત કુટુંબની શિક્ષણની માહિતી કોઠા નં. ૩ : ૪માં આપવામાં આવી છે.

કોઠો - ૩ : ૪

સર્વેક્ષિત કુટુંબમાં શિક્ષણનું પ્રમાણ :-

શિક્ષણ	૧૯૭૯			૧૯૮૯		
	પુરુષ	સ્ત્રી	કુલ	પુરુષ	સ્ત્રી	કુલ
શિક્ષિત	૭	–	૭	૭	૧	૮
અભણ	૮૦	૮૮	૧૬૮	૧૧૬	૧૦૯	૨૨૫
કુલ	૮૭	૮૮	૧૭૫	૧૨૩	૧૧૦	૨૩૩

તપાસ સમયે વરસાદના કારણે શાળા ઘણા દિવસથી બંધ હતી. સામાન્ય રીતે ચોમાસામાં વરસાદને કારણે શિક્ષક નિશાળે આવતા નથી એવું ગામ પરથી જાણવા મળેલ છે.

શિક્ષણ :-

લવકર ગામમાં એક 'અંકુર આશ્રમશાળા' આવેલી છે. આ આશ્રમ શાળા સરકારની અનુદાનથી સ્વૈચ્છિક સંસ્થા ચલાવે છે. આશ્રમશાળાની સ્થાપના ૧૯૬૬માં થઈ હતી. પહેલી તપાસ સમયે (૧૯૬૯)માં આ આશ્રમશાળાની શરૂઆત થઈ હતી. તપાસ સમયે (૧૯૮૯) આ આશ્રમ-શાળામાં કુલ ૧૫૦ બાળકો અભ્યાસ કરતા હતા. જેમાંથી છોકરીઓની સંખ્યા ૫૦ની હતી જ્યારે છોકરાઓની સંખ્યા છોકરીઓથી બમણી હતી.

કુલ ૧૫૦ બાળકોમાંથી લવકર ગામના ૧૨ બાળકો આશ્રમશાળામાં ભણતાં હતાં. જેમાંથી ૨ છોકરીઓ અને ૧૦ છોકરાઓ હતાં. ધોરણવાર બાળકોની સંખ્યા નીચે મુજબ હતી. શાળામાં પાંચ શિક્ષકો હતાં. જેમાંથી બે શિક્ષિકા બહેનો હતી.

અંકુર આશ્રમશાળામાં ધોરણવાર બાળકોની સંખ્યા

ધોરણ	છોકરા	છોકરી	કુલ
ધોરણ- ૧	૧૨	૯	૨૧
ધોરણ- ૨	૨૦	૧૧	૩૧
ધોરણ- ૩	૨૧	૯	૩૦
ધોરણ- ૪	૧૩	૭	૨૦
ધોરણ- ૫	૧૩	૬	૧૯
ધોરણ- ૬	૧૪	૭	૨૧
ધોરણ- ૭	૭	૧	૮
કુલ	૧૦૦	૫૦	૧૫૦

લવકર ગામના બાળકોમાં બે છોકરીઓ ત્રીજા ધોરણમાં, ૧૦ છોકરાઓમાંથી ત્રણ પહેલા ધોરણમાં, બે ત્રીજા ધોરણમાં, એક ચોથા ધોરણમાં, ૩ પાંચમા ધોરણમાં અને એક છઠ્ઠા ધોરણમાં અભ્યાસ કરતાં હતાં. આમ ગામના લોકોમાં શિક્ષણની ભૂખજાગી છે. અને તેઓ તેમના બાળકોને આશ્રમશાળામાં ભણવા મોકલતાં હતાં.

કામ કરતી વસતી :-

૧૯૭૯માં તપાસેલ કુટુંબમાં કામ કરતી વસતિનું પ્રમાણ ૪૧.૫ ટકા હતું જ્યારે ૧૯૮૯માં ૪૧.૬ ટકા હતું. આમ કામ કરતી વસતિમાં નહિવત ફેરફાર થયો હતો. કામ કરતી વસતિનું પ્રમાણ પુરુષોમાં

૧૯૭૯ કરતાં ૧૯૮૯માં ઘટયું હતું જ્યારે દાયકા દરમિયાન સ્ત્રીઓમાં આ પ્રમાણ વધ્યું હતું. આદિવાસી સમાજમાં સ્ત્રીઓ અને પુરુષો બંને આર્થિક પ્રવૃત્તિમાં જોતરાયેલા રહે છે. તેની પ્રતિતિ આ આંકડાઓ પરથી થાય છે. સાથે સાથે એમ પણ જરૂરથી કહી શકાય કે જીવન જીવવા માટે સમાજના બધા લોકોને પુરુષ તેમજ સ્ત્રીને મહેનત કરવી પડે છે. તપાસેલ કુટુંબમાં કામ કરતી વસતિની માહિતી કોઠા. ૩:૫ માં દર્શાવેલ છે.

કોઠો- ૩ : ૫

તપાસેલ કુટુંબમાં જાતિવાર કામ કરતી વસતિ :-

	૧૯૭૯			૧૯૮૯		
	પુરુષ	સ્ત્રી	કુલ	પુરુષ	સ્ત્રી	કુલ
કુલ વસતિ	૫૦	૫૩	૧૦૩	૭૨	૭૬	૧૩૬
કુલ કામ કરમાર	૩૭	૩૫	૭૨	૫૧	૪૬	૯૭
કુલ	૮૭	૮૮	૧૭૫	૧૨૩	૧૧૦	૨૩૩
ટકા	૪૨.૫	૩૯.૭	૪૧.૧	૪૧.૫	૪૧.૮	૪૧.૬

વ્યવસાય :-

કોંકણા જાતિના લોકોનો મુખ્ય ધંધો ખેતીનો છે. ખેતી એજ એમની જીવાદોરી હોઈ ખેતી ક્ષેત્રે જે કંઈ ઉથલપાથલો આવે છે તેની તેમની આર્થિક સ્થિતિ પર અસર પડયા વિના રહેતી નથી. તેઓ બારે-માસ એક યા બીજા પ્રકારે ખેતીના કામમાં રોકાયેલા રહે છે. ખેતીના કામમાં સ્ત્રીઓ અને બાળકો પણ મદદ કરતાં હોય છે. ખેતી સિવાય ગૌણ ધંધામાં જંગલ મજૂરી તેમજ બહારગામ મજૂરીના કામમાં જાય છે. ગામમાં કોઈપણ પ્રકારનો ગૃહઉદ્યોગ નથી. તપાસ સમયે જોવા મળ્યું હતું કે ગામના દરેક કુટુંબ પાસે વધતા ઓછા પ્રમાણમાં જમીન હતી.

કેટલાંક સરકારી પડતર જમીન પણ ખેડતા હતાં. બે ત્રણ કુટુંબો જંગલનાં જમીન પણ ખેડતા જોવા મળ્યા હતા. ગામની કેટલીક જમીન અગાઉ (૧૯૬૯- ૧૯૭૯ તપાસ સમયે) બે પારસી, એક વાણિયા અને મુસલમાન ખાતેદાર પાસે હતી. મુસલમાન કુટુંબએ બાજુના ગામમાં ધરમપુરમાં રહે છે અને તેમની જમીન તેમના વારસદારો હજુ પણ ખેડે છે. પારસી તેમજ વાણિયાની જમીનની ~~ગણોતધારા હેઠળ~~ જે તે ખેડૂતોને ગણોતધારા હેઠળ મળી ગઈ છે. પરંતુ તેના કાગળો તેમની પાસે વ્યવસ્થિત ન હોવાને કારણે હકકપત્રકમાં તેમના નામે જોવા મળતી નથી. જમીન માલિકી હકક તરીકે આગાઉના ખાતેદારોનું નામ બોલાય છે જયારે વાસ્તવમાં આદિવાસી ખેડૂત ખેડે છે. તપાસ સમયે ગામમાં કુલ ૪૫ ખાતેદારો હતા અને કુલ ખાતેદારોની જમીન ૩૪૧ એકર ૦૬ ગુંઠા હતી. આમ [illegible] ખાતેદારદીઠ ૭ એકર ૨૩ ગુંઠા જમીન હતી. જમીનના કદ પ્રમાણે ગામના કુલ ખાતેદારોની સંખ્યા નીચે પ્રમાણે હતી.

કોઠો- ૩ : ૬

જમીનના કદ પ્રમાણે ખાતેદારોની સંખ્યા :-

જમીનનું કદ (એકરમાં)	કુલ ખાતેદારો	વિસ્તાર
૧ - ૩	૧૭ (૩૭.૮)	૨૬=૦૦ (૭.૭)
૩ - ૫	૮ (૧૭.૮)	૩૩=૦૮ (૯.૮)
૫ - ૧૦	૯ (૨૦.૦)	૬૪=૨૧ (૧૮.૯)
૧૦ - ૧૫	૩ (૬.૭)	૩૬=૩૦ (૧૦.૭)
૧૫ - ૨૫	૭ (૧૫.૫)	૧૪૧=૨૯ (૪૧.૫)
૨૫થી વધુ	૧ (૨.૨)	૩૮=૩૮ (૧૧.૪)
	૪૫	૩૪૧=૦૬ (૧૦૦.૦)

પ્રાપ્તિસ્થાન :- ગામના તલાટીના રેકર્ડ પરથી ૧૯૮૯)
(કૌંસમાં દર્શાવેલ આંકડા ટકાવારી દર્શાવે છે.)

ઉપરના કોઠા પરથી જણાય છે કે ૫ એકર સુધી જમીન ધરાવતા ખાતેદારોની સંખ્યા ૨૫ જેટલી હતી જે કુલ ખાતેદારોના ૫૬ ટકા જેટલી હતી જ્યારે ૫ થી ૧૦ એકર જમીન ધરાવતાં ખાતેદારો-ની સંખ્યા ૨૦ ટકા હતી. ૨૫ એકરથી વધુ ખાતેદારની સંખ્યા માત્ર એક હતી. નાના ખેડૂતોની સંખ્યા વિશેષ હતી અને આ ખાતેદારો કુલ જમીનના ૧૮ ટકા જમીન ધરાવતાં હતાં. મોટા ખાતેદારો (૨૫ થી વધુ જમીનવાળા) કુલ જમીનના ૫૨ ટકા જમીન ધરાવતા હતાં.

૧૯૬૯ અને ૧૯૭૯ના વરસ દરમિયાન ખાતેદારોની સંખ્યા ૩૯ની હતી. ૧૯૮૯માં ૬ ખાતેદારોની સંખ્યા વધુ હતી. વિશેષ નાના ખાતેદારોની સંખ્યા તે સમયે ૧૯ની હતી જે વધીને ૨૫ની થઈ હતી. આમ થવાનું મહત્વનું કારણ એ હતું કે કેટલાંક આદિવાસીઓ પારસી તેમજ વાણિયા શેઠની જમીન ગણોતિયા તરીકે ખેડતા હતા. તે તેમના નામ પર થઈ હતી. આ ઉપરાંત કેટલાંક વારસાઈ થવાને કારણે પણ જુદા નામ પર જમીન ચડાવવામાં આવી હતી. કુલ જમીનના વિસ્તારમાં ઘટાડો થયો હતો. ૧૯૬૯ અને ૧૯૭૯ સમયે કુલ ધારણ વિસ્તાર ૩૭૧-૧૮ એકર હતો જે ઘટીને ૧૯૮૯માં ૩૩૧.૦૬ એકર થયો હતો. આમ બનવાનું કારણ કેટલીક જંગલ ખાતાની જમીન જંગલ ખાતામાં પાછી લઈ લેવામાં આવી હતી.

તપાસ સમયે અગાઉની જેમ મોટાભાગના કુટુંબો પોતાની માલિકીની જમીન સાથે જંગલની જમીન પણ ખેડતાં હતાં. જંગલખાતાએ કેટલાંક કુટુંબોને જંગલની જમીન ખેડવા માટે આપી હતી જ્યારે કેટલાંક છૂપી રીતે ખેડતા હતા. પોતાની પાસે ઓછી જમીન હોવાને કારણે આર્થિક મુશ્કેલી નિવારવા માટે એક યા બીજા પ્રકારે જંગલની જમીન ખેડવાના પ્રયાસો કરતાં હોય છે. ગામના લોકો જંગલની પથરાળ જમીનને પાળા બાંધી ક્યારી બનાવે છે. આ માટે તેઓ સારો એવો

ધંધો પણ કરતા હોય છે. પાતા બાંધવાના કાર્યમાં પોતે અને કુટુંબના અન્ય સભ્યો પણ મદદ કરતાં હોય છે.

ગામમાં મુખ્યત્વે ચોમાસુ વાવેતર થાય છે. શિયાળુ તેમજ ઉનાળુ વાવેતર ઓછા પ્રમાણમાં છે. પાણીની સગવડને અભાવે ઉનાળુ વાવેતર કરી શકતા નથી. ગામના મુખ્ય પાકોમાં નાગલી, વરઈ,જુવાર, ભાત(ડાંગર), ખુરશાની, તુવેર, અડદ વગેરે મુખ્ય ગણાવી શકાય. તેમનો મુખ્ય ખોરાક નાગલી છે તેથી નાગલીનું વાવેતર વિશેષ કરવામાં આવે છે. જુવાર અને નાગલી મિશ્ર પાકો છે. તેનું વાવેતર નાગલી સાથે કરે છે. જ્યારે તુવેર, અડદ, ખુરશાની, ભાત વગેરેનું વાવેતર જુદું કરવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત સારી જાતની ક્યારી જમીનમાં ખાસ કરીને ઢોળાવ-વાળી જંગલની જમીનમાં કોલમ ભાતનું વાવેતર કરે છે. આ પ્રદેશમાં કોલમ ભાતનું વાવેતર વિશેષ પ્રમાણમાં થાય છે. કારણ કે તેઓ કોલમ ભાત વેચીને રોકડ રકમ મેળવે છે. ઘર વપરાશમાં તેનો ઉપયોગ ઓછો કરે છે. ગામના ત્રણ ચાર ખેડૂતો ડાંગરના કીટકનો ઉપયોગ પણ કરતા થયા છે. ઉનાળામાં પાંચેક કુટુંબો કે જેમની પાસે ઓઈલ એન્જિનની સગવડ છે તેઓ ઓઈલ એન્જીન દ્વારા પાણી લઈ શાકભાજીનું વાવેતર કરે છે.(શાકભાજી-માં મુખ્યત્વે રીંગણ, મરચાં અને ટામેટાં અને તડબૂચ કરે છે. શાકભાજીનું વેચાણ તેઓ હાટમાં અથવા ધરમપુરના બજારમાં કરે છે. આ ગામમાં ઘણા કુટુંબો આવો બીજો પાક કરવાનું ઈચ્છે છે. પણ દિવાળી પછી ગામના ઘણા લોકો ઢોરને છૂટા મૂકી દે છે જેથી પાકને નુકશાન થાય છે માટે શિયાળામાં શાકભાજીનું વાવેતર કરી શકતા નથી. નદી કિનારે ગામ હોવા છતાં ઉનાળામાં પણ પાણીની મુશ્કેલી પડે છે. લગભગ તમામ કુટુંબોમાંથી પુરુષો મજૂરી કરવા માટે ગામ બહાર ચાલ્યા જાય છે.

ગામમાં ભાત અને નાગલીનું વાવેતર મુખ્યત્વે કરવામાં આવે છે. નાગલી, ભાત અને વરઈ નીચેનો વિસ્તાર મુખ્યત્વે છે. શાકભાજીનું

વાવેતર ખાસ કરવામાં આવતું નથી. શાકભાજીપણ ખાસ કરીને મરચાં કરવામાં આવે છે. તપાસ સમયે પાકનું માળખું નીચે મુજબ જોવા મળ્યું હતું.

ક્રમ	પાકનું નામ	વિસ્તાર ચોમાસું	શિયાળુ
૧.	ભાત	૧૦૩- ૧૦	--
૨.	નાગલી	૫૭- ૧૯	--
૩.	વરઈ	૧૫- ૨૧	--
૪.	તુવેર	----	૧૦.૦૯
૫.	અડદ		૧૦.૦૭
૬.	ખુરશાણી		૨૫.૦૮
		૧૭૬- ૧૦	૪૫-૨૪

ઉપરના કોઠા પરથી જણાય છે કે દુબારી એટલે રવિ વાવેતર એ કુલ વાવેતરના ૧/૪ ભાગ જેટલું હતું.

જમીન :-

સર્વેક્ષિત બધાં કુટુંબોનો મુખ્ય ધંધો ખેતી હતો. બંને તપાસ વર્ષોમાં સર્વેક્ષિત બધાં કુટુંબો જમીન ધરાવતાં હતાં. ૧૯૭૯માં સરેરાશ કુટુંબદીઠ જમીનનું પ્રમાણ ૫ એકર ૪ ગુંઠા હતું જ્યારે ૧૯૮૯માં આ કુટુંબોનું કુટુંબદીઠ જમીન પ્રમાણ ૫ એકર ૦૮ ગુંઠા હતું. આમ કુટુંબદીઠ માત્ર ૦- ૪ ગુંઠાનો વધારો થયો હતો. જમીનના કદપ્રમાણે કુટુંબનું વર્ગીકરણ કોઠા ૩ : ૯માં આપવામાં આવ્યું છે. ૧૯૮૯માં એકથી ૨.૫ એકર જમીન ધરાવનાર કુટુંબની સંખ્યા વધી હતી જ્યારે ૨.૫ થી ૫ એકર અને ૫ થી ૭.૫ એકર જમીનધારણ કરનાર કુટુંબની સંખ્યા ઘટી હતી. ૭.૫ એકરથી વધુ જમીન ધરાવનારની સંખ્યા યથાવત રહી હતી. આમ જમીનમાં ખાસ મહત્વના ફેરફારો નોંધાયા નથી.

કોઠો- ૩ : ૭

જમીનના કદ પ્રમાણે સર્વેક્ષિત કુટુંબનું વર્ગીકરણ (૧૯૭૯-૧૯૮૯)

જમીનનું કદ એકરમાં	૧૯૭૯ કુટુંબ સંખ્યા	જમીન એકરમાં	કુટુંબદીઠ સરેરાશ જમીન	૧૯૮૯ કુટુંબ સંખ્યા	જમીન એકરમાં	કુટુંબદીઠ સરેરાશ જમીન
૧ થી ૨.૫	૭	૧૦.૩૯	૧-૨૩	૧૦	૧૬-૨૬	૧-૨૭
૨.૫ થી ૫	૯	૩૫.૩૨	૩-૩૯	૭	૨૯-૨૫	૪-૦૯
૫ થી ૭.૫	૧૧	૫૬.૨૨	૫-૦૪	૧૦	૬૦-૨૬	૬-૦૩
૭.૫ થી ૧૦	૧	૯.૦૨	૯-૦૨	૧	૯-૦૦	૯-૦૦
૧૦ થી વધુ	૪	૫૦.૨૦	૧૨-૨૫	૪	૫૦-૨૦	૧૨-૨૫
કુલ	૩૨	૧૬૨-૩૫	૫-૦૪	૩૨	૧૬૬-૧૭	૫-૦૮

આવક :-

સર્વેક્ષિત કુટુંબની જુદા જુદા સાધનવાર આવક કોઠા ૩:૮ માં દર્શાવવામાં આવી છે. કોઠા નં. ૩:૮ પરથી જણાય છે કે ૧૯૭૯ માં કુટુંબદીઠ આવક રૂા. ૧૫૧૬ હતી જે વધીને ૧૯૮૯માં રૂા.૪૨૦૦ થઇ હતી. આમ કુટુંબદીઠ આવક જે તે વરસના ભાવોને સંદર્ભમાં લઇએ તો આવકમાં ૧૭૭ ટકાનો વધારો થયો હતો પરંતુ દાયકા દરમિયાન ભાવના વધારાને ધ્યાનમાં લઇએ તો વાસ્તવિક આવકમાં ખાસ વધારો જોવા મળતો નથી.

કોઠો- ૩ : ૮

સાધનવાર કુટુંબદીઠ આવક (રૂપિયામાં) :-

ક્રમ	ધંધો	૧૯૭૯	૧૯૮૯
૧.	ખેતી અને પશુપાલન	૧૨૧૯ (૮૦.૪)	૧૮૩૮ (૪૩.૭)
૨.	વન્ય પેદાશ	૧૭૨ (૧૧.૩)	૧૫ (૦૦.૪)
૩.	મજૂરીની આવક	૧૬૨ (૧૦.૬)	૨૧૦૬ (૫૦.૨)
૪.	નોકરી-ધંધાની આવક	૧૧૮ (૭.૭)	૨૪૧ (૫.૭)
૫.	કુલ આવક	૧૫૧૬	૪૨૦૦

કોઠા ૩ : ૮ પરથી જણાય છે કે ૧૯૭૯માં ખેતી અને પશુપાલનમાંથી થતી આવકમાં ધરખમ ઘટાડો નોંધાવ્યો હતો. વન્યપેદાશની આવક ૧૯૭૯માં ૧૧ ટકા હતી જે ઘટીને ૧ ટકા પણ રહી નહોતી. આ આંકડાઓ દર્શાવે છે કે આદિવાસી વિસ્તારોમાં ઝડપથી જંગલનું

પ્રમાણ ઘટતું જાય છે અને તેમનો વન્ય પેદાશની આવકનો આધાર ધીમે ધીમે ઘટતો જાય છે. મજૂરીની આવકમાં ૧૯૭૯ કરતાં ૧૯૮૯માં ઘણો જ વધારો નોંધાયો હતો. આમ સરકાર દ્વારા લેવામાં આવેલ એન્ટી પોવર્ટી પોગ્રામને કારણે રોજગારીની તકો વધી હતી અને રોજગારી મળતી હતી. નોકરી ધંધામાંથી થતી આવક બંને વર્ષોમાં ઠીક ઠીક હતી. તેમાં ખાસ ફેરફાર થયો નથી. આમ દાયકા દરમિયાન કુટુંબ-દીઠ આવકમાં વધારો નોંધાયો હતો પરંતુ વાસ્તવિક આવકમાં વધારો થયો નહોતો. આવકના માળખામાં દાયકા દરમિયાન ઘણા ફેરફારો જોવા મળ્યા હતા. સ્થિર ભાવની સપાટીએ ૧૯૭૯માં માથાદીઠ આવક માસિક આવક રૂા. ૨૩ હતી જ્યારે ૧૯૮૯માં તે વધીને રૂા. ૪૮ની થઈ હતી. આમ દાયકા દરમિયાન નાણાંકીય આવકમાં ૧૦૦ ટકાનો વધારો નોંધાયો હતો.

<u>વાર્ષિક વપરાશ ખર્ચ</u> :-

તપાસેલ બંને વર્ષોનું વપરાશ ખર્ચની માહિતી કોઠા ૩ : ૯ માં આપવામાં આવેલ છે. કોઠા પરથી જણાય છે કે ૧૯૭૯માં સર્વેક્ષિત કુટુંબનો વપરાશ ખર્ચ રૂા. ૨૭૫૬/- હતો જે વધીને ૧૯૮૯માં રૂપિયા ૪૦૧૦નો થયો હતો. આમ દાયકા દરમિયાન કુટુંબદીઠ વપરાશ ખર્ચમાં ૪૫ ટકાનો વધારો નોંધાયો હતો.

કોઠો- ૩ : ૬

કુટુંબદીઠ વપરાશી ખર્ચ (રૂપિયામાં) :-

વિગત	૧૯૭૯	૧૯૮૯	વધારો-ઘટાડો
ખાધાખોરાકી	૧૪૦૮ (૫૧.૧)	૨૩૮૮ (,૯.૫)	૬૯.૬
બિનખાધ ચીજવસ્તુઓ	૩૫૬ (૧૨.૯)	૫૦૭ (૧૨.૭)	૪૨.૪
બીડી-તમાકુ, દારુ	૨૨૧ (૮.૦)	૧૯૫ (૪.૮)	૧૧.૭
કપડાં, પગરખાં	૪૫૦ (૧૬.૭)	૫૫૧ (૧૩.૭)	૨૨.૪
મુસાફરી	૧૬૧ (૫.૮)	૮૯ (૨.૨)	૪૪.૭
દવાદારુ	--	૮૦ (૨.૦)	૧૦૦.૦
શિક્ષણ	--	૬૪ (૧.૭)	૧૦૦.૦
ધાર્મિક	૧૬૦ (૫.૯)	૧૩૬ (૭.૪)	૧૫.૦
કુલ	૨૭૫૬ (૧૦૦.૦)	૪૦૧૦ (૧૦૦.૦)	૪૫.૪

(કૌંસમાં દર્શાવેલ આંકડાઓ ટકાવારી દર્શાવે છે.)

તપાસેલ કુટુંબના ખર્ચનું માળખું તપાસીએ તો જણાય છે કે ૧૯૭૯માં કુલ વપરાશના ૫૧ ટકા ખાધખોરાકી પાછળ થતા હતા તે વધીને ૧૯૮૯માં ૬૦ ટકા થયું હતું. આમ ખાધખોરાકી પાછળનું ખર્ચ દાયકા દરમિયાન વધ્યું હતું. જ્યારે બિનખાધ ચીજવસ્તુઓના ખર્ચમાં કાંઈ ફેર થયો નહોતો. બીડી, તમાકુ અને દારુ પાછળના ખર્ચમાં દાયકા દરમિયાન ઘટાડો થયો હતો. આ પાછળનું મહત્વનું કારણ એ

હતું કે ગામમાં ઘણાં લોકોએ આંબા જંગલની પાસે કોઈ સાધુના સંપર્કમાં આવ્યા હતાં અને ગળામાં કંડવતમાળા પહેરતાં હતાં. આ સાધુએ દારુ, માંસ-મચ્છીનો નિષેધ કરવાનું કહયું હતું તેથી ઘણાં કુટુંબોમાં દારુનું વ્યસન ઓછું થયું હતું. ૧૯૭૯ તપાસ સમયે દવાદારુ અને શિક્ષણ પાછળ કંઈ પણ ખર્ચતા નહોતા અને બાળકો નિશાળે ભણવા જતા હોવાથી આ અંગે થોડો ઘણો ખર્ચ થતો હતો. પરંતુ સમગ્ર વપરાશને ધ્યાનમાં લઈએ તો તપાસેલ બધાં કુટુંબો જે તે વર્ષના ભાવે ગરીબી રેખા નીચે જીવન વ્યતિત કરતાં હતાં.

દેવું :-

૧૯૭૯માં તપાસેલ કુલ ૩૨ કુટુંબમાંથી માત્ર ચાર કુટુંબો દેવાદાર હતાં. જયારે આજ ૩૨ કુટુંબોમાંથી ૧૯૮૯ની તપાસ સમયે ૧૯ કુટુંબો દેવાદાર હતાં. ૧૯૭૯માં દેવાદાર કુટુંબદીઠ દેવું રૂા. ૨૫૦/- હતું જે વધીને ૧૯૭૯માં રૂા. ૭૨૬/- જેટલું થયું. આમ દેવાદાર કુટુંબની સંખ્યામાં તેમજ દેવાની રકમ ઘણો જ વધારો નોંધાયો હતો. સાધનવાર અને હેતુવાર દેવાની સ્થિતિ અનુક્રમે કોઠા ૩ : ૧૦માં દર્શાવવામાં આવી છે. ૧૯૭૯માં કુલ દેવામાંથી ૮૦ ટકા દેવું સગાસંબંધીનું હતું જયારે હેતુવાર જોઈએ તો ૧૯૭૯માં કુલ દેવામાં ૬૦ ટકા ઘરનિભાવખર્ચ માટે અને ૪૦ ટકા ઢોર ખરીદી માટે હતું જયારે ૧૯૮૯ના વરસમાં કુલ દેવામાં ૪૬ ટકા નિભાવ ખર્ચ માટે, ૫૨ ટકા ખેતી વિકાસ માટે એમાંયે ખાસ કરીને ઓઈલ એન્જીન ખરીદી વર્ષમાં શિયાળુ તેમજ ઉનાળુ પાક લઈ શકાય તે માટે ઉત્પાદકીય દેવું કર્યું હતું. આમ ૧૯૭૯ની સરખામણીમાં ૧૯૮૯માં જમીનની ઉત્પાદકતા વધે અને તેમ કરીને કુટુંબ-ની આવક વધારવા માટેનો પ્રયત્ન વિશેષ કર્યો હતો. ૧૯૮૯ના કુલ ૧૯ દેવાદાર કુટુંબમાંથી બે કુટુંબોએ ઓઈલ એન્જીનની ખરીદી કરી હતી જેમાંથી એક કુટુંબે બેંક પાસેથી અને એક કુટુંબે સહકારી મંડળી પાસેથી ધિરાણ લીધું હતું.

કોઠો - ૩ : ૧૦ (અ)

સાધનવાર દેવાદાર કુટુંબદીઠ દેવું :-

એજન્સ	૧૯૭૯	૧૯૮૯
૧. શાહુકાર/વેપારી	--	૨૧૬ (૨૯.૭)
૨. સગાસંબંધી	૨૦૦ (૮૦.૦)	૧૪૨ (૧૯.૬)
૩. બેંક	--	૨૬૩ (૩૬.૨)
૪. સહકારી મંડળી	૫૦ (૨૦.૦)	૧૦૫ (૧૪.૫)
કુલ	૨૫૦ (૧૦૦.૦)	૭૨૬ (૧૦૦.૦)

(કૌંસમાં દર્શાવેલ આંકડાઓ ટકાવારી દર્શાવે છે.)

કોઠો - ૩ : ૧૦ (બ)

હેતુ	૧૯૭૯	૧૯૮૯
૧. ઘરનિર્વાહ	૧૫૦ (૬૦.૦)	૩૩૭ (૪૬.૪)
૨. સામાજિક	--	--
૩. ખેતી વિષયક	--	૩૬૮ (૫૦.૭)
૪. ઢોર ખરીદી	૧૦૦ (૪૦.૦)	~~૨૧~~
૫. મકાન બાંધકામ	--	૨૧ (૨.૯)
કુલ	૨૫૦	૭૨૬ (૧૦૦.૦)

અસ્કયામત :-

૧૯૭૯માં તપાસેલ કુટુંબની કુટુંબદીઠ અસ્કયામત રૂપિયા ૮૩૯૯ હતી જે વધીને ૧૯૮૯માં રૂા. ૩૧૧૧૫ની થઈ હતી. આમ દાયકા દરમિયાન સર્વેક્ષિત કુટુંબની અસ્કયામતને ચઢી ગણી કરતાં વધુ વધી હતી. અસ્કયામતનું માળખું જોઈએ તો ૧૯૮૯માં કુલ અસ્કયામત-માં ઘરનો હિસ્સો વધ્યો હતો જ્યારે દરદાગીનાનો હિસ્સો નહીંવત થઈ ગયો હતો. છેલ્લા કેટલાંક વરસોમાં નબળા વર્ગના લોકો માટે રહેઠાણની સુવિધા અંગેની સવલતો વધવાને કારણે તેમને આ પ્રકારનો લાભ પ્રાપ્ત થયો છે તે સ્પષ્ટ જોઈ શકાય છે. તપાસેલ બંને વરસોની અસ્કયામતની માહિતી કોઠા ૩ : ૧૧માં દર્શાવવામાં આવી છે.

કોઠો - ૩ : ૧૧

કુટુંબદીઠ અસ્કયામત (રૂપિયામાં)

વિગત	૧૯૭૯	૧૯૮૯
૧. જમીન અને વૃક્ષો	૩૮૯૩	૧૨૬૧૫
	(૪૬.૪)	(૪૦.૫)
૨. ઘર	૨૧૭૩	૧૧૮૧૨
	(૨૫.૯)	(૩૮.૦)
૩. પશુધન	૧૧૫૩	૪૭૮૬
	(૧૩.૭)	(૧૫.૫)
૪. ખેતીના ઓજારો	૨૩૦	૯૭૦
	(૨.૭)	(૩.૧)
૫. ઘરવખરીના સાધનો	૨૨૦	૭૨૪
	(૨.૬)	(૨.૩)
૬. દાગીના ઘેર વગેરે	૭૩૦	૨૦૫
	(૮.૭)	(૦.૬)
કુલ	૮૩૯૯	૩૧૧૧૫
	(૧૦૦.૦)	(૧૦૦.૦)

<u>ઉપસંહાર</u> :-

ઉપર જણાવેલ તુલનાત્મક સ્થિતિ પરથી જણાય છે કે ગામના આર્થિક માળખામાં ખાસ ફેરફાર થયો નથી. દાયકા દરમિયાન કુટુંબ-ની આર્થિક સ્થિતિમાં ખાસ ફેરફાર થયો નથી. સર્વેક્ષિત બધાં કુટુંબો ગરીબીની રેખા નીચે જીવન વ્યતિત કરે છે. અમુક કુટુંબોને સરકારના ખેતીક્ષેત્રના પગલાંઓને કારણે થોડો ઘણો લાભ મળ્યો છે. તેઓ ઓઈલ એન્જીન વસાવી શક્યા છે અને આમ ચોમાસા સિવાય શિયાળામાં પણ અમુક પાકોનું વાવેતર કરતાં થયાં છે. શાકભાજીનું વાવેતર ફાયદાકારક હોવાને લીધે કેટલાંકે તે કરવાનું પસંદ કર્યું છે. આ સિવાય જમીન ઓછી હોવાને કારણે આખુ વર્ષ ખેતી પર નભી શકાતું નથી. ગામમાં લોકોને ખેતમજૂરી પણ મળતી નથી. આ સિવાય કોઈ ધંધોઉદ્યોગ ન હોવાને કારણે મજૂરી માટે બહારગામ જવું પડે છે. શિક્ષણની બાબતમાં જોઈએ તો દાયકા દરમિયાન થોડો ઘણો સુધારો જોવા મળે છે. શાળામાં જતા બાળકોની સંખ્યા વધી છે. આશ્રમશાળામાં પણ જતા બાળકોની સંખ્યા વધી છે. આમ શિક્ષણ પ્રત્યે તેમનામાં જાગૃતિ જોવા મળે છે. એક બાજુ શિક્ષણ લેતા બાળકોની સંખ્યા વધી છે ત્યારે બીજી બાજુ જોઈએ તો ગામની શાળા ઘણા વરસથી જીર્ણ હાલતમાં છે. બાળકો પટેલના ઘરમાં બેસીને ભણે છે. શાળાના બાંધકામ અંગે વહીવટીતંત્ર ધ્વારા કોઈ ખાસ પગલાં લેવામાં આવ્યા નથી. આમ એકંદરે ગામની સ્થિતિમાં ખાસ ફેરફાર જોવા મળતો નથી.

-૦-૦-૦

પ્રકરણ - ૫

સારાંશ

પ્રકરણ – ૫

સારાંશ

સમગ્ર રીતે જોઈએ તો બંને તપાસના ગાળામાં લવકર ગામના સર્વેક્ષિત કુટુંબોની સ્થિતિ સુધરી એ સ્પષ્ટપણે જણાઈ આવે છે. (આંકડાકીય ચિત્ર પરિશિષ્ટ– ૧માં દર્શાવેલ છે.)

(૧) લવકર ગામમાં આદિવાસીઓની આર્થિક સ્થિતિમાં દાયકા દરમિયાન ખાસ ફેરફાર થયો નથી. પહેલાંની જેમ આજે પણ તેમને ગરીબીની દશામાં જીવવું પડે છે. સર્વેક્ષિત કુટુંબની માથાદીઠ આવક ૧૯૭૭માં રૂા. ૨૩ હતી જે વધીને ૧૯૮૯માં રૂા. ૪૮ની થઈ છે. આમ નાણાંકીય આવકમાં ૧૯૦ટકાનો વધારો થયો છે. પરંતુ દાયકા દરમિયાન ભાવોની સપાટીને ધ્યાનમાં લઈએ તો તેમની આવકમાં ખાસ વધારો થયો નથી, એમ કહી શકાય. બંને વર્ષ દરમિયાન જે તે વર્ષના ભાવે તપાસમાં આવરી લીધેલ બધાં કુટુંબો ગરીબી રેખા નીચે જીવન વ્યતિત કરતાં હતાં. પરંતુ તેમની આવકના માળખામાં દાયકા દરમિયાન ઘણા જ ફેરફારો જોવા મળ્યા છે. ખેતીના કાર્યક્રમોને ખેતીની ઉત્પાદકતા વધી છે. મજૂરીનું આવકનું પ્રમાણમાં પણ ઘણું જ વધ્યું છે. મજૂરી વધવાનું કારણ પાંચમી અને છઠ્ઠી યોજના દરમિયાન રોજગારી યોજના પગલાંને લીધે લોકોને કામ મળ્યું હતું. વન્યપેદાશની આવક નહિવત છે. આમ પહેલાં આદિવાસીઓ જંગલની પેદાશો વેચી જીવન ગુજારતાં તે સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે. ગામની આજુબાજુ જંગલનું પ્રમાણ ઘણું જ ઓછું થઈ ગયું છે.

(૨) વપરાશ ખર્ચની દૃષ્ટિએ જોઈએ તો દાયકા દરમિયાન વાર્ષિક વપરાશમાં ૪૫ ટકા વધારો થયો હતો પરંતુ ભાવની સપાટી

જોતાં મોટાભાગના સર્વેક્ષિત કુટુંબો ગરીબી રેખા નીચે જીવતાં હતાં. વપરાશના માળખામાં ઘણો ફેરફાર થયેલો જોવા મળ્યો હતો. ખાસ કરીને બીડી, તમાકુ અને દારુના વ્યસન પાછળનો ખર્ચ ઘટી ગયો હતો. આ ઘટવા પાછળનું મહત્વનું કારણ સામાજિક પરિવર્તન હતું. એક સાધુના સંપર્કમાં આવવાથી ગામના ઘણા લોકોએ ગળામાં ડંડવતમાળા પહેરવાનું શરૂ કર્યું હતું અને આ માળા પહેરનાર માંસ/મચ્છી, ઘર વાપરવાનો નિષેધ કર્યો હતો. આ કારણને લીધે તેમનો આ ખર્ચ ઓછો થઈ ગયો હતો.

(3) દાયકા દરમિયાન દેવાદાર કુટુંબની સંખ્યામાં વધારો થયો હતો અને દેવાની રકમમાં પણ વધારો નોંધાયો હતો. ૧૯૭૯ની સરખામણીએ ૧૯૮૯માં ઉત્પાદકીય દેવાનું પ્રમાણ વધ્યું હતું.

(૪) દાયકા દરમિયાન તપાસેલ કુટુંબની જમીનના પ્રમાણમાં નહિવત વધારો નોંધાયો હતો પરંતુ સર્વેક્ષિત કુટુંબની વસતિ વધી હતી જેથી દાયકા દરમિયાન માથાદીઠ જમીનના પ્રમાણમાં ઘટાડો નોંધાયો હતો.

(૫) સર્વેક્ષિત કુટુંબો ઢોર રાખે છે. પરંતુ યોગ્ય માવજતના અભાવે તેમાંથી સારી આવક મેળવી શકાતી નથી. ગામના ઢોરો કુટુંબોને પશુપાલનના ધંધા માટે જરૂરી માર્ગદર્શન આપવામાં આવે તો તેમની આર્થિક સ્થિતિમાં સુધારો થઈ શકે.

(૬) સર્વેક્ષિત કુટુંબમાં દાયકા દરમિયાન શિક્ષણમાં ખાસ પરિવર્તન આવ્યું નથી. પરંતુ ૬ થી ૧૪ વરસના બાળકોમાં ભણવા જતાં બાળકોની સંખ્યામાં થોડા અંશે વધારો જોવા મળ્યો છે. લવકરની આશ્રમશાળામાં ગામના ભણવા જતા બાળકોની સંખ્યા પણ ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં વધી છે. પરંતુ ગામની પ્રાથમિક શાળામાં ભણતાં બાળકોની સંખ્યામાં જૂજ વધારો જોવા મળ્યો છે.

ગામની શાળાનું મકાન છેલ્લા બે ત્રણ વરસથી તૂટી ગયું છે. તેનું સમારકામ પણ થતું નથી તેમજ નવું મકાન બનાવવાની દિશામાં પણ કોઈ પ્રયત્ન કરવામાં આવતાં નથી. તપાસ સમયે પણ ગામના બાળકો પટેલના ઘરમાં ભણતાં હતાં. ગામમાં વસતાં કોંકણા લોકોમાં શિક્ષણ પ્રત્યેની સભાનતા જોવા મળતી નથી. આ પરથી કહી શકાય કે શિક્ષણની દિશામાં હજુ ઘણું કરવાનું બાકી છે.

(૭) ગામમાં બસની સુવિધા વધી છે. ગામના લોકો બસની સુવિધા વધવાને લીધે પહેલા કરતાં વધુ સહેલાઈથી પોતાના કામ અંગે ધરમપુર જઈ શકે છે. તલાટીના કામ અંગે પણ તેમને વારંવાર ધરમપુર જવું પડે છે. ગામના તલાટીની કચેરી ધરમપુરમાં આવેલી છે. ગામમાં પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્રની સગવડ છે. આ સગવડનો ગામના લોકો ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરે છે. ગામમાં પીવાના પાણીની ઉનાળામાં તકલીફ રહે છે. ગામના અમુક ફળિયાવાળાને લોકો ઘણાં દૂરથી પીવાનું પાણી લાવવું પડે છે.

આમ એકંદરે જોઈએ તો દસ વરસના ગાળામાં ગામની આર્થિક સ્થિતિમાં ખાસ ફેરફાર થયો નથી. આમ છતાં ઉપર જણાવેલ કેટલીક મહત્વની દિશામાં પગલાંઓ લઈ ગામના લોકોની આર્થિક સ્થિતિ સુધારી શકાશે અને ગામનું કલેવર બદલી શકાશે.

પરિશિષ્ટ- ૧

દાચકાની તુલનાત્મક સ્થિતિ :-

		૧૯૭૯	૧૯૮૯
૧.	કુલ કુટુંબો	૩૨	૩૨
૨.	કુલ વસતિ	૧૭૫	૨૩૩
૩.	કુલ કામ કરનાર	૧૦૩	૧૩૬
૪.	કુટુંબદીઠ જમીન (એકરમાં)	૫.૦૪	૫.૦૮
૫.	માથાદીઠ જમીન(એકરમાં)	૦.૩૭	૦.૨૮
૬.	કુટુંબનું કદ	૫.૫	૭.૩
૭.	શિક્ષિત	૭	૮
૮.	કુટુંબદીઠ વાર્ષિક આવક રૂ.	૧૫૧૬	૪૨૦૦
૯.	માથાદીઠ વાર્ષિક આવક	૨૭૫	૫૭૫
૧૦.	કુટુંબદીઠ વાર્ષિક વપરાશ	૨૭૫૬	૪૦૧૦
૧૧.	માથાદીઠ વાર્ષિક વપરાશ	૫૦૧	૫૪૯
૧૨.	કુટુંબદીઠ અસ્ક્યામત	૮૩૯૯	૩૧૧૧૫
૧૩.	કુલ દેવાદાર કુટુંબ	૪	૧૯
૧૪.	કુટુંબદીઠ દેવું	૩૧	૪૩૧
૧૫.	દેવાદાર કુટુંબદીઠ દેવું	૨૫૦	૭૨૬
૧૬.	ગરીબી રેખા નીચે જીવતા કુટુંબો	૩૨	૨૬

-o-o-o